

Denk **Wijzer**

Thema: Medelanders

'Blok' en verder

Kleurenblind

Botsende grondrechten

Integratie in de gemeente

3

JAARGANG 4 | NUMMER 3 | JUNI 2004

STUDIEBLAD VAN HET WETENSCHAPPELIJK INSTITUUT
EN DE BESTUURDERSVERENIGING VAN DE CHRISTENUNIE

 ChristenUnie

DenkWijzer
studieblad van de ChristenUnie
jaargang 4, nummer 3, juni 2004

Oplage: 3000
ISSN-nummer: 1568-5845

DenkWijzer is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de *mr. G. Groen van Prinsterer stichting*) en de bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

DenkWijzer wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

U kunt abonnee worden van *DenkWijzer* voor € 14,- per jaar (jongeren tot en met 26 jaar betalen slechts € 9,50). Voor een klein bedrag extra bent u echter al donateur van het Wetenschappelijk Instituut (€ 26,- per jaar, jongeren € 14,-). U krijgt daarvoor naast vijf nummers van *DenkWijzer* ook enkele andere publicaties en informatie over congressen, activiteiten e.d. Voor niet-abonnees en niet-donateurs kosten losse nummers van *DenkWijzer* € 3,- per stuk (excl. verzendkosten).

DenkWijzer verschijnt op de tweede zaterdag van februari, april, juni, oktober en december
Deadline kopij volgende nummer:
30 augustus 2004

Redactie:

Jan Post (hoofdredacteur), Henk Visser (namens bestuurders), Reinier Koppelaar (namens Tweede Kamerfractie) en Erik van Dijk (eindredacteur).

Vormgeving:

Douglas Design BNO, www.douglasdesign.nl

Druk:

Koninklijke BDU Grafisch Bedrijf B.V.

Uitgave, redactie en administratie:

Mr. G. Groen van Prinsterer stichting
Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie
Postbus 439 • 3800 AK AMERSFOORT
Tel.: 033 - 422 69 60
Fax: 033 - 422 69 68
Email: denkwijzer@christenunie.nl
of wi@christenunie.nl

www.wi.christenunie.nl

www.bestuurders.christenunie.nl

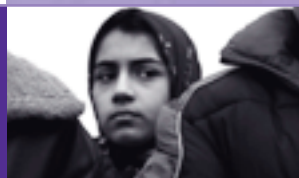
Rabobank rekening nummer 1230 18250

DenkWijzer verwelkomt bijdragen van lezers. Wilt u daarvoor eerst even contact met ons opnemen?

Copyright ChristenUnie 2004

Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.

4

'Blok' en verder

De integratie van alloctonen is, ondanks falend integratiebeleid, grotendeels geslaagd en dat is een prestatie van formaat van zowel de betreffende alloctone burgers als van de ontvangende samenleving. Zo luidt in een notendop de belangrijkste conclusie van de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid. Onlangs verdedigde de commissie haar rapport 'Bruggen bouwen' in de Kamer en kreeg daarvoor lof. Wat heeft de commissie gezegd, hoe moet het nu verder met het integratiebeleid en wat is de eigen insteek van de ChristenUnie daarin? Tineke Huizinga in dit artikel: "Toekomstig integratiebeleid zal het nemen van eigen verantwoordelijkheid moeten stimuleren."

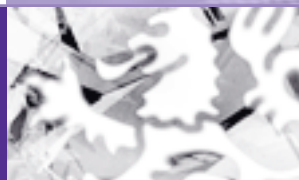
9

Kleurenblind

Ruud Koopmans, hoogleraar maatschappelijke verandering en conflict schreef vorig jaar in het boek 'Politiek in de multiculturele samenleving' een hoofdstuk getiteld 'Het Nederlandse integratiebeleid in internationaal vergelijkend perspectief'. Een dergelijk vergelijkend onderzoek was nog niet eerder gedaan. "Ik heb integratieresultaten vergeleken van zoveel mogelijk Europese landen en dan heb ik gekeken naar arbeid, onderwijs, wonen, criminaliteit en politieke participatie. Wat je ziet is dat Nederland zich op al die gebieden wat betreft het verschil tussen alloctoon en autoctoon in de Europese achterhoede bevindt".

20

Integratie en botsende grondrechten

In het maatschappelijke en politieke debat over integratie neemt de kwestie van de grondrechten en in het bijzonder de botsing van verschillende grondrechten een belangrijke plaats in. Met name de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting komen keer op keer terug in het spreken over integratie: hoever reiken deze vrijheden en wat moet er in een democratische rechtsstaat gebeuren als deze grondrechten conflicteren met andere grondrechten, zoals het gelijkheids- of non-discriminatiebeginsel? André Rouvoet zet de ChristenUnie-lijn uiteen.

22

Integratie in de gemeente

Hetty Voogel geeft aan wat de uitgangspunten voor de rol van de gemeentelijke overheid zou kunnen zijn bij de integratie van nieuwkomers. Vervolgens hoe de gemeente deze rol kan vormgeven op terreinen als onderwijs, werkgelegenheid, religie, cultuur en samenlevingsopbouw en als laatste op het terrein van de achterstandsbestrijding.

Overige thema-artikelen op pagina 14, 17 en 18.

Medelanders

Door Erik van Dijk, eindredacteur

“Multicultureel leven we toch meer in een soort LAT-verhouding ten opzichte van elkaar. (...) De voor ons land gebruikte kenmerken ‘tolerant en multicultureel’ zijn eigenlijk enigszins ongepast zijn. Ze zijn vaak niets anders dan een wit gepleisterde façade waarachter ‘onverschilligheid en egoïsme’ schuil gaan.”

Multiculturele polder

In februari 2002 verscheen ook al een themanummer over de multiculturele samenleving. Daarin schreven onder meer Marco Vermin van St. Gave en Cees Rentier van St. Evangelie & Moslims over de kloof tussen autochtonen en allochtonen, of specifiek nog: tussen christelijke autochtonen en islamitische allochtonen. Het bovenstaande citaat is uit de column van Marco Vermin. Volgens hem is er echter ook een andere manier om tegen allochtonen en asielzoekers aan te kijken, namelijk vanuit het gezichtspunt van onze Hemelse God en Vader. “We geloven toch dat God boven alle dingen en gebeurtenissen staat en dat er niets buiten Hem om gebeurt?” Zou het dan niet Gods werk kunnen zijn dat juist mensen uit landen waar een christelijk getuigenis niet of nauwelijks mogelijk is komen naar landen waar dat nog vrijelijk kan? Dan zijn zij een geschenk van God. “Een mogelijkheid om ware liefde te betonen.”

Cees Rentier: “Vanuit het evangelie worden we opgeroepen te streven naar respect tussen volken en culturen, zeker wanneer het gaat om minderheden en vluchtelingen. Deze tolerantie mag echter geen onverschilligheid inhouden voor wat deze nieuwe medelanders geloven en hoe zij dit willen uitleven in de samenleving. (...) De tweede generatie moslims is steeds minder vaak moslim vanwege etnische achtergrond en steeds vaker vanwege een persoonlijke keuze. Moslims in ons land zijn steeds meer een volwaardige gesprekspartner, aan wie we ook kritische vragen kunnen en moeten stellen. De weg van het kruis betekent tolerantie en ruimte voor tegenspraak, maar in plaats van onverschilligheid ook een passie voor anderen, wie zij ook zijn en wat zij ook geloven. Een gedrevenheid die in woorden en daden anderen uitnodigt Hem te volgen die het Licht van de wereld is.”

Integratie

Laten we bovenstaande positieve insteek uit het vorige multiculturele nummer voortzetten. Te vaak is de toon in het debat hard en polariserend. Te veel gaat het over wij en zij. Laat onze insteek anders zijn. Christelijk-sociaal. Liefdevol, respectvol, maar ook rechtvaardig. Op verschillende plaatsen in dit nummer wordt opgeroepen bruggen te bouwen. Socioloog Koopmans pleit er in

het interview voor op te houden met allochtonen alsmaar het stempel ‘Marokkaan’ of ‘Turk’ te blijven opplakken en hen in de eerste plaats als Nederlanders te benaderen, als medelanders en medeburgers.

Integratie vraagt niet alleen inzet van allochtonen, maar zeker ook van autochtonen. Dat is volgens Koopmans een onderbelicht terrein. Ook de studie door de Tweede Kamerfractie legt hier de vinger op. “Integratie heeft alles te maken met de houding en mentaliteit van de ontvangende samenleving. Veelbetekenend zijn uitspraken van allochtonen die al jarenlang in Nederland wonen en volop geïntegreerd zijn, maar zich in het huidige klimaat niet geaccepteerd voelen.”

Integratie betekent dat allochtonen zich niet moeten opsluiten in hun zuil, maar dat autochtonen dat ook niet moeten doen. Vooral christenen hebben helaas de neiging om zich binnen een eigen zuil terug te trekken, terwijl zij toch de opdracht van Jezus hebben gekregen om een zoutend zout te zijn en een lichtend licht (Mattheüs 5:13-16)! Het zout heeft helaas veel van zijn kracht verloren. Geredeneerd vanuit de problematiek van de zwarte scholen heeft de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie misschien gelijk als zij in dit nummer stellen: “De oproep van Onderwijsminister van der Hoeven aan bijzondere scholen met een toelatingsbeleid om ‘de luiken open te zetten’ lijkt daarom in de context van het integratiedebat weinig op zijn plaats.” Maar als we kijken naar de roeping van Bijbelgetrouwe christenen om zout voor deze multiculturele samenleving te zijn, dan moeten we de oproep van de minister toch niet zomaar terzijde schuiven.

Veel leesgenoegen toegewenst.

Etcetera

- Het vorige themanummer over de multiculturele samenleving is nog steeds verkrijgbaar bij het WI. Veel artikelen uit dat nummer zijn overigens te vinden op www.wi.christenunie.nl
- Reageer op artikelen in dit nummer door een e-mail te sturen naar de redactie (denkwijzer@christenunie.nl)
- Dr. Jan Post, tot voor kort wethouder in Katwijk is de nieuwe hoofdredacteur van DenkWijzer. In het volgende nummer stelt hij zich aan u voor.

‘Blok’ en verder

Door Tineke Huizinga, lid Tweede Kamer namens de ChristenUnie¹

De integratie van allochtonen is, ondanks falend integratiebeleid, grotendeels geslaagd en dat is een prestatie van formaat van zowel de betreffende allochtone burgers als van de ontvangende samenleving. Zo luidt in een notendop de belangrijkste conclusie van de Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid. Onlangs verdedigde de commissie haar rapport ‘Bruggen bouwen’ in de Kamer en kreeg daarvoor lof. Wat heeft de commissie gezegd, hoe moet het nu verder met het integratiebeleid en wat is de eigen insteek van de ChristenUnie daarin?

Toonzetting

Hoewel veel partijen uitermate kritisch reageerden bij het verschijnen van het eindrapport van de commissie-Blok (hierna: de commissie), hebben eigenlijk alle partijen in de Tweede Kamer inmiddels aangegeven het werk van de commissie uiterst waardevol te vinden. De waarde van het rapport ligt er in dat er – in de woorden van commissievoorzitter Blok – precisie in het debat wordt gebracht. Nu het in het politieke klimaat van Nederland sinds de opkomst van Pim Fortuyn bon ton geworden is voor politici om elkaar te overtreffen met strenge voorstellen rond de integratie van allochtonen, heeft de commissie het debat in meer feitelijk vaarwater gebracht. “Benoem de verschillen daar waar zij te onderbouwen en relevant zijn, niet om te stigmatiseren maar om het probleem te kunnen oplossen”, aldus Blok in het Kamerdebat. Dat lijkt mij een goede benadering. Immers, in de politieke correctheid van de afgelopen dertig jaar werd het benoemen van verschillen ten onrechte al gauw als racistisch bestempeld. Maar nu de slinger de andere kant opslaat bestaat het risico in een nieuwe politieke correctheid terecht te komen, die degene die niet hard genoeg moord en brand schreeuwt over de allochtonenproblematiek als naïef en soft brandmerkt. Christelijke politiek mag zich noch door de ene noch door de andere politieke correctheid laten meeslepen. Dat botst met onze verantwoordelijkheid voor een goede inrichting en bestuur van de samenleving als geheel. Het rapport brengt nuance aan in het soms populistisch getoonzette debat over het integratiebeleid van de afgelopen dertig jaar, dat volgens veel partijen totaal zou zijn mislukt. Op deelterreinen is er wel degelijk het een en ander bereikt, zoals huisvestingskwaliteit, werkgelegenheid en onderwijs. Anderzijds geeft de commissie aan dat niet het beleid, maar de individuele inspanning van de allochtoon de belangrijkste voorwaarde blijkt voor

succesvolle integratie. Met haar conclusie dat de integratie van veel allochtonen geheel of gedeeltelijk is geslaagd heeft de commissie een realistische toon gezet voor de toekomstige debatten over integratiebeleid, en dat is een belangrijke verdienste.

Integratiebeleid tot op heden

Hoe zag het integratiebeleid er in de afgelopen dertig jaar uit en hoe oordeelt de commissie daarover? In de jaren zeventig ging de overheid er ten onrechte vanuit dat de toenmalige arbeidsmigratie tijdelijk was: vandaar ook de term ‘gastarbeiders’. Het zogenaamde categoriaal beleid liet buitenlandse werknemers zoveel mogelijk hun eigen identiteit behouden, omdat zij op termijn zouden terugkeren. Met de mond werd bovendien beleiden dat een restrictief immigratiebeleid noodzakelijk was om de integratie goed te doen verlopen. In de praktijk steeg de immigratie echter snel, en het draagvlak voor een gericht terugkeerbeleid ontbrak. In de jaren tachtig erkende de WRR dat het verblijf niet tijdelijk was. Dit werd vertaald in beleid dat zich richtte op volwaardige deelneming van de minderheden in de samenleving, met gelijke kansen, gelijke rechten en plichten, en zonder discriminatie, assimilatie en segregatie. In het zogenaamde minderhedenbeleid van de jaren tachtig wordt vooral de rechtspositie van etnische minderheden verbeterd, onder meer door invoering van het actief en passief kiesrecht bij gemeenteraadsverkiezingen voor niet-Nederlanders in 1985. In de jaren negentig treedt een verschuiving op van minderhedenbeleid naar integratiebeleid, dat sterk gericht wordt op het vergroten van de participatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Het integratiebeleid richt zich meer op het individu dan op de etnische groep, en het idee van ‘actief burgerschap’ wordt een leidend beginsel voor het beleid. Over de effectiviteit van het gevoerde beleid trekt de commissie-Blok gemengde conclusies per deelterrein. Op het gebied van **werkgelegenheid** heeft de overheid te weinig stimulerend beleid gevoerd gericht op arbeidsparticipatie. De commissie merkt in dat verband op dat “inactiviteit onder migranten heeft geleid tot een negatieve beeldvorming en stigmatisering”. De werkgelegenheidsprogramma’s in de jaren negentig waren “redelijk succesvol”, maar “het is niet met zekerheid te zeggen of de daling van de werkloosheid het effect is van de getroffen maatregelen of dat dit komt door de hoogconjunctuur”. Wat de participatie in het **onderwijs** betreft concludeert de commissie dat de onderwijsachterstanden van allochtone leerlingen met name sinds 1988 duidelijk zijn verminderd. Dit blijkt echter niet te danken te zijn aan het beleid van de overheid: dat was namelijk weinig effectief

en kwam nauwelijks van de grond. Vaak was de verdeling van de regie en verantwoordelijkheid tussen scholen, gemeenten en de centrale overheid onduidelijk. De belangrijkste verklaringsgronden voor het afnemen van achterstanden vormen dan ook verminderde taalachterstanden van kinderen en het verbeterde opleidingsniveau van de ouders. De commissie merkt op dat het effect van een zogenoemde zwarte school op de schoolprestaties slechts klein is. Vooral de sociaal-economische achtergrond, voortvloeiend uit de samenstelling van wijken is van invloed. Het is daarom vreemd dat de commissie vervolgens in haar conclusies toch het beleid van scholen dat zijn oorsprong vindt in artikel 23 van de Grondwet ter sprake brengt en hierover opmerkt dat “in bepaalde gevallen de keuzemogelijkheden van de ouders wordt beperkt”³. Hierop kom ik nog terug.

Op het terrein van het **wonen** constateert de commissie dat de overheid er wel in is geslaagd om de woningkwaliteit voor etnische minderheden te verbeteren, maar dat segregatie niet is voorkomen. Met name in grote steden zijn concentraties van minderheden in achterstandswijken al in de jaren tachtig ontstaan en in de jaren negentig versterkt, ondanks sociale vernieuwing en stedelijke herstructureringsbeleid. Er is te weinig samenhang geweest tussen het sociale beleid en het fysieke

(bouw)beleid, waardoor de voorraad betaalbare huurwoningen is afgenomen. Zo gering als de invloed van de overheid via integratiebeleid blijkt te zijn, zo doorslaggevend is de inzet van de allochtoon zelf, zo blijkt uit het rapport van de commissie. De individuele inspanning

De individuele inspanning van mensen zelf om tot integratie te komen is de belangrijkste voorwaarde tot succes. Toekomstig integratiebeleid zal dan ook het nemen van eigen verantwoordelijkheid moeten stimuleren.

van mensen om tot integratie te komen is de belangrijkste voorwaarde tot succes. Dit schept verplichtingen voor de beleidsmakers van de toekomst: het beleid zal het nemen van eigen verantwoordelijkheid moeten stimuleren en steeds moeten kiezen voor beleid dat zij effectiviteit heeft bewezen.

Loyaliteit

Tot zover onze vogelvlucht over dertig jaar integratiebeleid. Inmiddels zijn we halverwege het volgende decennium en zetten de kabinetten Balkenende de toon met nadruk op volwaardig en gedeeld burgerschap. Met dit uitgangspunt kan de ChristenUnie goed uit de voeten vanuit het oogpunt van het recht van de vreemdeling in de maatschappij, dat sterk de nadruk krijgt in de Bijbel. We willen daarbij waken voor een ‘overlastbenadering’ en de tweezijdigheid van het integratieproces benadrukken. We kozen in ‘Kiezen voor Nederland’ (de fractienotitie over integratiebeleid) daarom voor de term ‘medeburgerschap’. Om het misverstand te voorkomen dat hiermee een ‘tweedereangsburgerschap’ wordt geïntroduceerd willen wij benadrukken dat de term op zowel de nieuwkomers als op de leden van de ontvangende samenleving slaat. De aanduiding gaat ervan uit dat alle burgers dezelfde rechten, maar ook onderlinge plichten hebben. Zo beschouwd is het een moderne invulling van het elkaar tot een ‘naaste’ zijn.

Volwaardig en gedeeld burgerschap houdt volgens het kabinet onder meer in dat we een gemeenschappelijke

Aantallen niet-westerse allochtonen, 1990-2020

(in aantallen x 1000 en in procenten van de totale bevolking)

	1990	1995	2003	2010 (raming)	2020 (raming)
Turkije	203	264	341	394	452
Marokko	164	219	295	359	432
Suriname	224	276	321	349	375
Nederlandse Antillen/Aruba	69	86	129	153	189
Andere niet-westerse landen*	171	284	537	719	978
Totaal niet-westerse allochtonen	831	1.129	1.623	1.974	2.425
% van totale bevolking	8,3	7,6	10,0	11,8	14,1

* De belangrijkste groepen ‘andere niet-westerse allochtonen’ kwamen in 2003 uit Irak, China, Afghanistan, Somalië en Iran (per groep dertig tot veertig duizend).

Bron: CBS

taal spreken, dat we overeenstemming hebben over basiswaarden en -normen, dat we bereid zijn een actieve bijdrage te leveren aan de instandhouding van de gemeenschap van burgers en dat we elkaar de ruimte geven in datgene waarin we van elkaar verschillen. De ChristenUnie heeft daarenboven aandacht gevraagd voor de notie van loyaliteit die van de nieuwkomer mag worden gevraagd. Zeker nu gebleken is dat de inzet van het individu doorslaggevend is voor een succesvolle integratie ziet de ChristenUnie-fractie ook het beslissende belang van een innerlijk beleefde en nagestreefde loyaliteit aan het nieuwe thuisland. In dat licht moet ook ons pleidooi worden gezien van een verplicht afleggen van een dubbele nationaliteit bij naturalisatie. Iemand die 'kiest voor Nederland' door de Nederlandse nationaliteit aan te vragen moet zichzelf ook de vraag stellen waar zijn of haar toekomst ligt. Bij het aannemen van de Nederlandse nationaliteit zou dat in principe Nederland moeten zijn, en daarbij past niet het behouden aan een andere nationaliteit.

Inburgering

Veel discussie is er over de invulling van de inburgeringscursus. Het doet merkwaardig aan dat daar nog zoveel over moet worden gesproken: daar zouden we na dertig jaar toch wel uit moeten zijn? Inderdaad is het zo dat de overgrote meerderheid van de nieuwkomers de laatste jaren daadwerkelijk deelneemt aan de inburgeringscursus. Maar de effectiviteit van de huidige cursussen wordt als onvoldoende beoordeeld: 600 uur blijkt voor veel mensen te weinig om het gewenste taalniveau te behalen. Slechts 15% haalt het taalniveau dat nodig is om zelfstandig te kunnen functioneren. Er is dan ook een verbetering nodig van de kwaliteit van het inburgeringsproces. Dat kan volgens de ChristenUnie bereikt worden door de cursisten meer belang te geven bij het succesvol afronden van een cursus door bijvoorbeeld

De oproep van Onderwijsminister van der Hoeven aan bijzondere scholen met een toelatingsbeleid om 'de luiken open te zetten' lijkt daarom in de context van het integratiedebat weinig op zijn plaats.

beeld sancties en eigen betalingen. Belangrijker is echter "een meer doordacht herontwerp van het inburgeringsproces"⁴, waarbij aandacht is voor verschillen in uitgangspositie van inburgeraars en leren door deel te nemen in het maatschappelijke proces. Bovendien gaat inburgeren niet alleen over taal, maar ook over andere aspecten van onze samenleving en cultuur. Iets van onze geschiedenis, een aantal zaken over de christelijke godsdienst die onze cultuur nog altijd stempelt, maar ook aspecten die met het sociale leven te maken hebben, zullen aan bod moeten komen (hoe wij ons kleden voor een sollicitatiegesprek, bijvoorbeeld).

Aan de andere kant moeten de verwachtingen over de

resultaten van een inburgeringscursus realistisch blijven: men kan van een plattelandsbewoner uit het Rifgebergte moeilijk verwachten dat deze na 600 lessen Nederlands spreekt op het niveau van een sollicitatiegesprek. De inburgeringscursus moet er volgens de ChristenUnie op gericht zijn een basis te leggen voor het verdere inburgeringsproces. Het toekomstige inburgeringsexamen moet dan ook op een realistisch toetsingsniveau worden ingericht. Dat geldt in toenemende mate als we praten over het starten van de cursus in het land van herkomst. Naast de nieuwkomers kent Nederland ook nog 500.000 oudkomers die onvoldoende Nederlands spreken doordat daar nooit aandacht aan werd besteed. Deze oudkomers moeten wat de ChristenUnie betreft zoveel mogelijk gestimuleerd worden alsnog een inburgeringscursus te volgen. Van het verplicht stellen van een inburgeringscursus voor oudkomers en sancties die daaruit volgen, zoals het korten op de uitkering, kan volgens ons alleen sprake zijn als de betreffende uitkeringsgerechtigde ook een wettelijke sollicitatieplicht heeft. Alleen dan is er immers een duidelijke koppeling tussen het belang van het volgen van de inburgeringscursus om de kans op werk te vergroten en het financiële belang dat de overheid heeft bij het verlagen van de uitkeringsdruk.

Onderwijs

Scholen hebben een belangrijke rol bij integratie, zowel in het toe-eigenen van de Nederlandse cultuur en geschiedenis als bij de voorbereiding op de arbeidsmarkt. Anderzijds mag van scholen niet worden verwacht dat zij de integratieproblematiek alleen kunnen oplossen. Pleidooien voor spreiding van leerlingen om het ontstaan van zwarte scholen tegen te gaan komen vaak voort uit een overschatting van de mogelijkheden van het onderwijs om de integratie te bevorderen. Zonder verandering in de thuissituatie (spreken beide ouders Nederlands en zijn ze betrokken bij het onderwijs van hun kind?) en in de samenstelling van de woonwijk (komen de leerlingen alleen in aanraking met leden van de eigen etnische groep?) blijft de bijdrage van scholen begrensd.

Het debat over segregatie in het onderwijs mondt veelal uit in pleidooien om de onderwijsvrijheid van artikel 23 van de Grondwet te beperken. Artikel 23 kan met enig recht de open zenuw in het integratiedebat genoemd worden. Tegenstanders van de huidige onderwijsvrijheid lopen te hoop tegen segregatie in het onderwijs en richten hun pijlen dan al snel op het toelatingsbeleid van sommige bijzondere scholen. De gedachten hierover worden bepaald door vooringenomen standpunten en slechts weinig door de feitelijke situatie. Alsof het probleem van de zwarte scholen zou worden opgelost door verruiming van het toelatingsbeleid van de handvol⁵ vrijgemaakte, reformatoren, evangelische, joodse en

islamitische scholen die ons land rijk is! Cijfers van de Onderwijsraad⁶ tonen aan dat het niet aangaat om het toelatingsbeleid van bijzondere scholen de schuld te geven van het ontstaan van zwarte scholen: de oorzaken van segregatie liggen in de bevolkingssamenstelling van de wijk en in de schoolkeuze van ouders ('witte vlucht'). Veel christelijke scholen hebben geen toelatingsbeleid en vangen evenveel allochtone leerlingen op als de in dezelfde buurt gelegen openbare school. Verder kan het feit dat openbare scholen relatief meer allochtone achterstandsléerlingen opvangen worden verklaard uit de geografische spreiding van het bijzonder onderwijs. De oproep van Onderwijsminister van der Hoeven aan bijzondere scholen met een toelatingsbeleid om 'de luiken open te zetten' lijkt daarom in de context van het integratiedebat weinig op zijn plaats. De maatschappelijke verantwoordelijkheid van scholen ligt er in de eerste plaats in om kwalitatief goed onderwijs te geven vanuit de eigen levensbeschouwelijke grondslag. De bezinning daarop dient plaats te vinden door de scholen zelf. Segregatie in het onderwijs kan vooral worden bestreden door meer differentiatie in de samenstelling van woonwijken.

Bindingseisen

Bij het onderwijs werd al duidelijk dat sociaal-economische achterstanden van groot belang zijn bij de schoolprestaties. Het moge duidelijk zijn dat veel allochtonen een sociaal-economische achterstand hebben, maar zij niet alleen. Beter is dan ook om van 'kansarmen' te spreken. De gemeente Rotterdam bracht dit als volgt tot uitdrukking: 'de kleur is niet het probleem, maar het probleem heeft wel een kleur'. Aan de gemeente Rotterdam komt ook de eer toe het vraagstuk van de concentratie van kansarmen in achterstandswijken (weer) prominent op de politieke agenda te hebben geplaatst. De havenstad kwam zelf met een ambitieus plan van aanpak om de vicieuze cirkel van vertrekkende middenklassers en instromende kansarmen te doorbreken met krachtige maatregelen. Een aantal van de voorgestelde maatregelen zoals het stellen van een inkomenseis als vestigingsvoorwaarde vroeg om wetswijziging of om landelijke beleidsmaatregelen. De grote instroom van kansarmen vormt een probleem voor steden. Zij gaan hier op verschillende manieren mee om. Waar diverse grote steden, zoals Amsterdam en Utrecht stevige toegangshekken om de stad hebben aangebracht in de vorm van een waslijst aan bindingseisen voor de beneden-modale inkomens, stellen de gemeenten Rotterdam en Den Haag geen economische of maatschappelijke bindingseisen aan de instromers. Tel hierbij op het gebrek aan goedkope koop- en huurwoningen in de omliggende regio en de reden waarom een stad als Rotterdam zo aantrekkelijk is wordt snel duidelijk. Een oplossing ligt in de visie van de ChristenUnie niet in het stellen van

inkomenseisen. In plaats van maatschappelijk-economische bindingseisen kan de huisvestingsvergunning worden geherintroduceerd: niet alleen voor sociale huurwoningen maar ook voor koopwoningen kan deze verplicht worden gesteld. Het mes snijdt daarbij aan twee kanten: er kunnen meer eisen worden gesteld aan de nieuwe bewoners, en bovendien maakt dit controle op illegale

Integratie heeft alles te maken met de houding en mentaliteit van de ontvangende samenleving. Veel allochtonen die al jarenlang in Nederland wonen en volop geïntegreerd zijn voelen zich in het huidige klimaat niet geaccepteerd.

bewoning eenvoudiger: met een periodieke controle van het adres kan worden vastgesteld of daar niet in strijd wordt gewoond met de huisvestingsvergunning. Op deze wijze wordt tevens de overlast door illegale bewoning en overbewoning door inwonende vrienden/familieleden voorkomen. De stad heeft hierdoor meer grip op de instroom en de leefbaarheid van de steden wordt hiermee verbeterd.

Spreiding

Als de instroom van kansarmen in bepaalde wijken wordt geweerd, dan zullen zij elders moeten worden gehuisvest. Spreiding of verdunning van kansarmen over de stad of de regio kan daarbij helpen. Het maakt de achterstandsproblematiek beheersbaarder. De buurt wordt leefbaarder, overlastveroorzakers zijn makkelijker te lokaliseren. Spreiding naar de randgemeenten is daarbij wat de ChristenUnie betreft een optie. Veel starters en mensen met lagere inkomens zijn momenteel aangewezen op de stad omdat daarbuiten geen betaalbare woningen zijn. Het kan niet zo zijn dat de randgemeenten en vrijliggende gemeenten in het groen alleen bouwen in het dure segment. Voor een deel nemen randgemeenten gelukkig al hun verantwoordelijkheid. Ook spreiding of verdunning binnen de steden is een mogelijkheid. Daartoe stelt de ChristenUnie voor om het instrument 'labelling' in te zetten. Daarmee kunnen woningen gericht worden toegewezen aan bijvoorbeeld net afgestudeerden, studenten en mensen die net iets meer verdienen, om daarmee de eenzijdige bevolkingssamenstelling in een wijk te doorbreken. Dit vraagt een beperkte aanpassing van het gemeentelijke woningverdelingsstelsel. Het recente project in Bos en Lommer in Amsterdam is hier een goed voorbeeld van. Spreiding van goedkope huur- en koopwoningen is echter niet een panacee voor de problemen. Met bakstenen beïnvloed je immers niet het gedrag van mensen. Daarom is de ChristenUnie van mening dat er meer aandacht moet komen voor goed woongedrag. Gemeenten, verhuurders en welzijnswerk zouden zich moeten inspannen om mensen te motiveren tot een woongedrag van algemeen geldende normen. Voor de meer ernstige gevallen kan het instrument 'wooneducatie' worden overwo-

gen, een opvoeding tot verantwoord woongedrag. Verreweg de meeste klachten over aantasting van het woongenot blijken nog steeds overlast van burens en buurtbewoners te zijn. Er is dus reden genoeg om mensen daarop aan te spreken. Eventueel kunnen corporaties het wooneducatie-instrument voorzien van een positieve prikkel, namelijk door goede bewoners te belonen. Bijvoorbeeld door huurders een huurkorting te geven omdat de woning en het portiek netjes wordt bewoond en onderhouden.

Leefbaarheid

De ChristenUnie is van mening dat het beleid gericht op het tegengaan van concentraties van kansarmen in de steden ook vergezeld moet gaan van maatregelen om de aantrekkelijkheid en de leefbaarheid van de stad te verbeteren. De overheid moet streng opgetreden tegen overlast en criminaliteit, zoals huisjesmelkerij. Maar goed wijkbeheer gaat ook de wijkbewoners zelf aan. Om de binding van alle wijkbewoners met hun wijk zoveel mogelijk te verstevigen zouden de mogelijkheden moeten worden onderzocht om (delen van) het wijkbeheer, met behoud van gemeentelijk toezicht, over te dragen aan de bewoners zelf. Hiermee kan ook een dam worden opgeworpen tegen de soms ontijdige sloop van huizen of zelfs hele woonwijken waar de wijkbewoners zelf soms helemaal niet op zitten te wachten.

Slot

Integratie slaagt niet bij maatregelen alleen. Integratie heeft alles te maken met de houding en mentaliteit van de ontvangende samenleving. Veelbetekenend zijn uitspraken van allochtonen die al jarenlang in Nederland wonen en volop geïntegreerd zijn, maar zich in het huidige klimaat niet geaccepteerd voelen. 'Kiezen voor Nederland' geldt voor nieuwkomers, maar ook voor de autochtone bewoners. Laat daarom voor christenpolitici een houding van naastenliefde en het Bijbelse recht van de vreemdeling leidend zijn. Ook als dat soms betekent dat vertrouwde patronen veranderen.

Om meer te weten over de integratiestandpunten van de ChristenUnie kunt u de Notitie Integratiebeleid 'Kiezen voor Nederland' opvragen. Hij staat ook op de internetsite van de Tweede Kamerfractie www.tweedekamer.christenunie.nl

Het rapport 'Bruggen bouwen' kan via www.overheid.nl/op worden gedownload onder Kamerstuknummer 28689, nr. 9

¹ Met dank aan Reinier Koppelaar (medewerker Tweede Kamerfractie) en Janine Clement (raadsfractie CU-Leiden)

² Eindrapport, p.527

³ Eindrapport, p.536

⁴ Slotdocument Taskforce Inburgering, 4 december 2002

⁵ De meeste bijzondere (christelijk) scholen hebben geen vergelijkbaar toelatingsbeleid.

⁶ Vaste grond onder de voeten. Een verkenning inzake artikel 23 Grondwet, Onderwijsraad 2002

Bestuurders opgelet!

Agenda

Op D.V. 25 september is er weer een bijeenkomst voor leden van de Vereniging van ChristenUnie bestuurders in Amersfoort. Er wordt een keuze programma aangeboden. U kunt die dag kiezen uit de onderwerpen: De Nota Ruimte of Integratiebeleid. Ook wordt er een mediatrianing gegeven.

Op D.V. 12 en 13 maart 2005 zal het tweejaarlijks congres voor bestuurders (en hun partners) gehouden worden. Houdt u deze dagen alvast vrij?!

Waarden en normen

Onlangs is de vervolgnote over waarden en normen gereedgekomen. Daarin staat onder meer een overzicht van het waarden- en normendebat tot nu toe, de verwerking van een eigen onderzoek onder lokale fractievoorzitters van de ChristenUnie (inclusief diepte-interviews met vier van hen) en acht ideeën om het waarden- en normendebat lokaal concreet te maken.

De notitie is begin mei verstuurd naar alle fractievoorzitters. Sommige emails kwamen terug. Bovendien hebben niet alle fractievoorzitters email of hebben zij hun emailadres niet bij de landelijke ledenadministratie opgegeven. Hoe dan ook: iedereen die de notitie wil hebben, kan deze vinden op www.bestuurders.christenunie.nl of aanvragen via wi@christenunie.nl of 033-4226960.

Oproep

Hebt u een initiatiefnota geschreven waar andere fracties ook hun voordeel mee kunnen doen? Laat het ons weten en/of stuur 'm op! Reacties kunnen naar: cpdijkstra@christenunie.nl

Boekje Groen van Prinsterer-lezing

Op 22 april j.l. heeft dr. Jan Willem Sap de Groen van Prinsterer-lezing uitgesproken. Net als de vorige lezing zal ook deze lezing in de vorm van een klein boekje verschijnen. Donateurs en bestuurders krijgen deze eind juni automatisch toegestuurd.

Kleurenblind

Door Erik van Dijk en Cors Visser

Heeft u zich ooit afgevraagd of Nederland het nu beter of slechter doet dan landen als Frankrijk, Duitsland en Engeland? Wij gingen naar één van de weinige deskundigen in Nederland die daar een antwoord op kan geven: Ruud Koopmans, hoogleraar sociologie, of preciezer: hoogleraar maatschappelijke verandering en conflict aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij schreef vorig jaar in het boek 'Politiek in de multiculturele samenleving' een hoofdstuk getiteld 'Het Nederlandse integratiebeleid in internationaal vergelijkend perspectief: Etnische segregatie onder de multiculturele oppervlakte'. Een dergelijk vergelijkend onderzoek was nog niet eerder gedaan.

Laten we maar meteen met de deur in huis vallen. Wat zijn de belangrijkste conclusies van uw onderzoek?

“De verschillen met andere landen doen zich op een reeks van deelterreinen van integratie voor. Ik heb integratieresultaten vergeleken van zoveel mogelijk Europese landen en dan heb ik gekeken naar arbeid, onderwijs, wonen, criminaliteit en politieke participatie. Wat je ziet is dat Nederland zich op al die gebieden wat betreft het verschil tussen allochtoon en autochtoon in de Europese achterhoede bevindt, samen met Zweden en België, twee andere landen die het erg slecht doen, duidelijk slechter dan landen als Duitsland en Groot-Brittannië.”

Duitsland?

“Duitsland is een van de klassieke verzorgingsstaten in Europa met een zeer actieve arbeidsmarktpolitiek. Duitsland had echter geen specifiek op etnische minderheden gericht beleid in tegenstelling tot Nederland, dat daar het vroegst mee begonnen is en daar ook het meeste geld en de meeste politieke energie in heeft gestoken. Een ander land dat dat ook gedaan heeft en het ook slecht doet als het gaat om integratieresultaten is Zweden. Blijkbaar is specifiek minderhedenbeleid niet de juiste weg. Veel van het meer algemeen gerichte sociale beleid van Duitsland is uiteindelijk werkzamer geweest dan ons specifieke beleid.

In Duitsland spelen de vakbonden bijvoorbeeld een veel sterkere rol dan in Nederland. Zij hebben zich vanaf het begin sterk ingezet voor gelijke behandeling van gastarbeiders, zoals het toen nog heette. Migranten zijn daar heel goed vertegenwoordigd in de vakbonden en de ondernemingsraden. Niet uit hoogdravende welwillendheid, maar uit welbegrepen eigenbelang: men was zeer beducht voor oneerlijke concurrentie op de arbeidsmarkt, dat werkgevers goedkope gastarbeiders zouden gaan uitbuiten. Daaruit is wel een goede integratie van migranten op de arbeidsmarkt tot stand gekomen.”

Zegt u nu dat de verschillen hoofdzakelijk sociaal-economisch zijn?

“De commissie-Blok heeft laten zien, dat de Nederlandse overheid tot eind van de jaren tachtig behoud van eigen cultuur en identiteit als doelstelling van het minderhedenbeleid had. Die culturele doelstelling heeft men wel snel weer laten vallen, maar men bleef wel de filosofie houden dat behoud van eigen cultuur en identiteit een middel was tot sociaal-economische integratie. Dat verklaart waarom zoveel beleid ook na die wijziging van de doelstelling gewoon bleef voortbestaan, hoewel vaak in een wat ander jasje. Eén van de onbedoelde bijproducten van de nadruk op de culturele factor is, dat het migranten niet heeft gestimuleerd om zich bepaalde vaardigheden eigen te maken die nodig zijn om succes-

vol te zijn in de Nederlandse samenleving. Dat is in de eerste plaats de taal, maar ook kennis van de maatschappij op allerlei terreinen en sociale contacten met autochtone Nederlanders. Aan de andere kant, door steeds maar weer te benadrukken dat zij anders zijn, ook al is het met de beste bedoelingen, stimuleer je onbedoeld vooroordelen en discriminatie bij de autochtone bevolking. Zelfs mensen die in Nederland geboren zijn en één Marokkaanse ouder hebben zijn volgens de officiële definitie van de overheid Marokkaan en worden door de overheid en vervolgens ook door de andere Nederlanders alsmaar als Marokkaan gezien. Je hoort jongeren klagen dat ze alsmaar als Marokkaan of allochtoon worden benaderd.”

U zie dat het in Engeland ook gaat dan in Nederland ...

“Engeland doet het in vergelijking met Nederland ook heel goed, maar heeft wel een heel ander beleid gevoerd dan Duitsland. Twee oorzaken: Engeland heeft het voordeel ten opzichte van de continentale Europese landen dat 80% van de allochtonen daar afkomstig is uit de voormalige koloniën. Zij spreken de taal dus al en kennen al veel aspecten van de cultuur. Zij zijn te vergelijken met de Surinamers, Antillianen en Indonesiërs in Nederland, die het hier ook veel beter doen dan de andere allochtonen. Een tweede oorzaak: in Engeland hebben ze een heel andere multicultureel beleid gevoerd dan in Nederland. In Nederland is het beleid gebaseerd op etniciteit. Er is specifiek beleid, er zijn uitgesplitste statistie-

ken en er zijn speciale inspraakorganen voor Turken, voor Marokkanen, voor Antillianen, etc. Engeland heeft een politiek van ‘race relations’. Zij werken met categorieën als ‘blacks’ en ‘asians’. Dat zijn generieke, kunstmatige categorieën die niet direct aansluiten bij een bepaalde cultuur of religie. Dat is heel geschikt om anti-discriminatiebeleid mee te voeren. Engeland is op dat terrein ook een voorloper in Europa. Het Engelse beleid – in tegenstelling tot het Nederlandse – stimuleert mensen niet om in hun eigen groep te blijven.

Dat Britse beleid is niet te kopiëren, omdat het op het Europese continent ondenkbaar is om beleid te baseren op de categorie ‘ras’. Het Franse model zou eventueel wel een alternatief zijn, waar men probeert het beleid te formuleren met niet-etnische, niet-culturele categorieën. Daar heeft men gewoon de identiteit ‘migrant’. Daar is het beleid niet toegesneden op specifieke groepen, maar op immigranten in het algemeen. Dat zou voor Nederland ook beter zijn. De overheid moet de inspraak dan ook niet meer organiseren op basis van afzonderlijke etnische groepen, maar op basis van de gemeenschappelijke belangen van migranten. Als je inspraak organiseert op basis van etniciteit, krijg je bijna automatisch dat die organisaties juist die problemen gaan formuleren die specifiek zijn voor hun eigen groep. Daaraan ontnemen zij uiteindelijk zelfs hun legitimiteit. Zo bevordert je dat die organisaties heel erg de culturele problemen gaan benadrukken. Het zou veel beter zijn als je maar één migranten-overleg-

“Ik ben erg voor een kleurenblind beleid. Stop met het registreren van etniciteit. Dat werkt heel erg contra-productief.”

koepel zou hebben. Naast de Sociaal-Economische Raad zou je dan een Raad voor Immigratie en Integratie hebben, met daarin vertegenwoordigers van de verschillende groepen. Het voordeel is dat zij dan gedwongen worden om na te denken over problemen die ze gemeenschappelijk hebben. Dan kom je vanzelf op sociaal-economische problemen, op discriminatie en op achterstanden. Van de vertegenwoordigers van de verschillende groepen in die raad moet de overheid bovendien eisen dat zij aantonen welke achterban zij vertegenwoordigen, dat zij niet alleen voor zichzelf spreken.”

Nog even terug naar Engeland: het schijnt dat Somaliërs vertrekken uit Nederland en naar Engeland gaan vanwege de grotere ontplooiingsmogelijkheden die ze daar hebben ... “Als je in een breder vergelijkend perspectief op zoek gaat naar redenen waarom een land als Nederland of Zweden het nu slecht doet, dan kom je op een combina-

tie van twee dingen: een specifiek multicultureel beleid en een sterk ontwikkelde verzorgingsstaat. Het multiculturele beleid bestendigt of verdiept zelfs de scheidslijnen tussen groepen. Het reproduceert achterstanden, omdat men in de eigen groep met beperkte hulpbronnen blijft steken. Als dan zo'n minderhedenbeleid gevoerd wordt in de context van een verzorgingsstaat, dan worden migranten al heel snel onderdeel van allerlei verzorgingsstaatarrangementen en als doelgroep gedefinieerd door allerlei welzijnsorganisaties. Vooral de eerste generatie zit er massaal in. In landen als Engeland, Amerika en Canada heb je niet zulke ontwikkelde verzorgingsstaten. Burgers in het algemeen en dus ook migranten moeten daar in de eerste plaats zichzelf zien te redden. Die landen bieden vaak ook meer mogelijkheden om jezelf te redden, omdat ze minder gereguleerd zijn, minder strikte regels hebben voor de arbeidsmarkt en het er gemakkelijker is een eigen bedrijfje op te zetten. Die Somaliërs waren hier een zielig zorgcategorise, object van allerlei welzijnsbeleid, maar daar zaten ze helemaal niet op te wachten. Migranten zijn hier vaak juist naartoe gekomen om zelf iets van hun leven te maken. Zij willen vooruitkomen en een beter leven voor zichzelf en hun familie. Nederland heeft die ambitie eerder onderdrukt dan gestimuleerd."

Gaan een migratiesamenleving en verzorgingsstaat dan niet samen?

"Je moet het preciezer formuleren: een zeer ontwikkelde verzorgingsstaat en een multicultureel integratiebeleid gaan niet samen. Je moet kiezen. Als je namelijk een multicultureel beleid voert - behoud van eigen taal, cultuur e.d. - en je hebt geen sterke verzorgingsstaat, dan zullen migranten zich vanzelf taal en andere culturele vaardigheden eigen maken, omdat dat de enige manier is om te overleven. Als je zoals in Nederland een multicultureel beleid hebt en wél een verzorgingsstaat hebt, dan leidt gebrekkige culturele integratie tot afhankelijkheid van migranten van sociale uitkeringen en welzijnsvoorzieningen."

De verzorgingsstaat wordt al enigszins afgebouwd, maar er moet dus vooral een ander integratiebeleid komen?

"Inderdaad, maar daar bedoel ik niet mee dat we mensen moeten gaan dwingen hun cultuur, identiteit en religie op te geven. De Nederlandse overheid moet gewoon ophouden met het stimuleren van etnische, culturele en religieuze verschillen. Er zijn in Nederland geloof ik meer dan honderd verschillende allochtone lokale omroepen die uitzenden in hun eigen taal, er zijn heel veel gesubsidieerde organisaties die culturele dingen organiseren voor de eigen groep en er worden nog

steeds allerlei inspraakorganen opgericht, zoals onlangs voor de Chinezen. Als we zo doorgaan, is het einde zoek, want er komen steeds nieuwe groepen bij. Als migranten zelf van alles organiseren, vind ik dat prachtig, maar de

"Door steeds maar weer te benadrukken dat zij anders zijn, ook al is het met de beste bedoelingen, stimuleer je onbedoeld vooroordelen en discriminatie bij de autochtone bevolking."

overheid moet daar geen subsidies meer voor geven en stoppen met al die aparte inspraakorganen. Zelforganisaties zijn prima, maar in Nederland hebben we geen echte zelforganisaties gestimuleerd, maar hebben we van de overheid afhankelijke, aan de subsidiekraan hangende waterhoofdorganisaties gecreëerd met mensen die zeggen bijvoorbeeld de Turkse gemeenschap te representeren, maar dat in veel gevallen helemaal niet doen."

Hoogleraar Fennema stelde op ons congres in november 2003 dat verzuiling en integratie heel goed samengaan. Verzuiling was en is goed voor de emancipatie van bepaalde groepen in de samenleving.

"Het is zeker zo, dat de verzuiling een antwoord was op sociale bewegingen in de verschillende stromen, zoals de kleine luyden bij de protestanten. Dat waren echte zelforganisaties die bepaalde eisen hadden. Die eisen botsten met elkaar, dus werd een compromis in elkaar getimmerd: het Nederlandse verzuilingsmodel. Dat is dus al heel anders.

Het tweede verschil is dat er ondanks verschillen natuurlijk heel veel overeenkomsten waren. Iedereen sprak de Nederlandse taal en we deelden heel veel geschiedenis en identiteit met elkaar. Het was niet zo dat de ene zuil zich niet Nederlander voelde en de andere wel of dat de katholieken bijvoorbeeld nog steeds niet accepteerden dat wij onafhankelijk van Spanje waren geworden en dat er nog altijd fanatieke aanhangers van de hertog van Alva waren. Men wilde alleen maar erkenning van de eigen plek in de Nederlandse samenleving en de eigen bijdrage aan de Nederlandse geschiedenis. Er was een grote mate van gemeenschappelijkheid, terwijl dat nu bij de nieuwe immigranten nog gecreëerd moet worden. Het derde en misschien wel belangrijkste punt is, dat er tussen die oude zuilen geen significante sociaal-economische verschillen waren. Het was bijvoorbeeld niet zo dat de protestanten de rijken waren en de katholieken de armen. Het was een problematiek van culturele meningsverschillen, over het onderwijs bijvoorbeeld, die niet verbonden waren met sociaal-economische tegenstellingen. Dat is bij de migranten geheel anders, want daar zit wel een hele grote sociaal-economische component aan."

Wat is integratie? Aanpassen of participeren?

"Als iedereen zijn eigen cultuur en identiteit 100% zou behouden, maar desondanks participeert iedereen op gelijkwaardige wijze, dan hoeven we ons nergens druk over te maken. Ik wil daar alleen maar mee zeggen: assimilatie moet geen doelstelling van integratiebeleid zijn, zelfs niet wat betreft taal. Taal is heel erg belangrijk voor participatie, maar niet vanuit een moreel oogpunt dat je van migranten eist dat ze zich aanpassen. Dat is een verschil met Frankrijk, waar assimilatie wel doelstelling op zich is. Deel hebben aan de Franse republikeinse waarden is het doel. In de hele hoofddoekjesaffaire daar

"Het multiculturele beleid bestendigt of verdiept zelfs de scheidslijnen tussen groepen. Het reproduceert achterstanden, omdat men in de eigen groep met beperkte hulpbronnen blijft steken."

ging het er helemaal niet om onderwijs- en arbeidsmarktkansen. Het ging om het symbool zelf.

Ik zou het er dan ook niet mee eens zijn als men migranten die een goede baan hebben en optimaal functioneren opeens alsnog zou gaan verplichten de taal te leren, want dan is taal een doel op zich en geen middel, dan is het een aanpassingsdoelstelling. Maar iemand die afhankelijk is van een sociale uitkering of die geen diploma heeft gehaald en de kwalificaties mist om succesvol te zijn op de arbeidsmarkt, die mogen we verplichten zich te kwalificeren en daarbij hoort het leren van de taal. Je mag die eisen ook al 'aan de poort' stellen."

In hoeverre heeft de overheid überhaupt een taak in het tegengaan van segregatie?

"In een verzorgingsstaat kun je niet ook tegelijk een hoog gesegregeerde samenleving hebben. Dat functioneert niet omdat het achterstanden bestendigt en omdat het de solidariteit ondergraaft die nodig is om de verzorgingsstaat in stand te houden. Als Nederlanders in de statistieken die de overheid zo mooi opdeelt in Turken, Marokkanen enzovoort zien dat migranten disproportioneel gebruik maken van de voorzieningen van die verzorgingsstaat, dan krijg je kinnesse en uiteindelijk een Pim Fortuyn. Het zou de gemiddelde 'witte' een zorg zijn als het hem toch niks zou kosten, maar in een verzorgingsstaat is die solidariteit kostbaar en als dat samengaat met een gesegregeerde samenleving waar mensen elkaar niet kennen, niet met elkaar leven en vreemden voor elkaar zijn, dan krijg je problemen. De overheid zou ervoor moeten kiezen segregatie te bestrijden en gemeenschappelijkheid te stimuleren. Dat is een voorwaarde om de verzorgingsstaat te kunnen behouden. Van deze keus is men zich in de politiek nog onvoldoende bewust."

Wat kan de overheid doen aan zwarte wijken en zwarte scholen?

"Zwarte wijken en zwarte scholen zijn twee afzonderlijke problemen, omdat er ook in gemengde wijken vaak zwarte en witte scholen ontstaan. De schoolsegregatie is veel sterker dan wat je op basis van de wijksegregatie zou mogen verwachten, omdat mensen hun kinderen heel selectief naar een bepaalde school binnen de wijk doen of naar een andere wijk of zelfs naar een andere gemeente. Heel vaak doen 'witte' ouders in grote steden hun kinderen op een school in een randgemeente.

Er zijn praktische maatregelen denkbaar die het probleem in ieder geval terugbrengen tot schoolsegregatie die je op basis van de samenstelling van de wijk zou kunnen verwachten. Er zijn bijvoorbeeld heel veel landen in Europa die schooldistricten hebben, waar je als ouder verplicht bent je kind binnen een district op school te doen. Dat zou je in Nederland ook kunnen invoeren. Die districten moeten wel zo groot zijn dat er binnen elk district meerdere scholen en meerdere schooltypen beschikbaar zijn. Zo voorkom je in ieder geval dat ouders uit Utrecht hun kind in Bunnik op school en dat ouders uit Amsterdam-Oost hun kind in de Concertgebouw-buurt op school doen."

Er is natuurlijk niet binnen elk district een reformatische of islamitische school ...

"Je zou natuurlijk heel eenvoudig de uitzondering kunnen toelaten, dat ouders wel buiten het district mogen gaan als het schooltype van hun keuze niet in hun district voor handen is. In Friesland zullen er bijvoorbeeld genoeg districten zijn waar geen katholieke school is. Dan kun je voor echt principieel kiezende ouders een uitzondering maken. Zo komt artikel 23 volgens mij ook niet in het geding."

Islamitische scholen zijn op zich geen probleem?

"Ik vind ze wel een probleem, omdat het toch achterstandsscholen zijn. Wat in Nederland wel gebeurt is, eind jaren tachtig, toen de politiek ervan overtuigd was dat islamitische scholen de koninklijke weg tot integratie waren, dat men de criteria – vooral het aantal benodigde leerlingen - voor het stichten van een nieuwe school heeft versoepeld, met het expliciete oogmerk om het stichten van islamitische scholen gemakkelijker te maken. Dat is ook goed gelukt. Hun aantal is sindsdien sterk gegroeid. Er zou niets op tegen zijn om terug te keren naar de regels die vroeger golden."

Om de segregatie te bestrijden moet je vrijheden van mensen gaan inperken?

"De commissie-Blok heeft het nu bij scholen over niet-vrijblijvende afspraken, maar die zijn natuurlijk wel vrijblijvend als er geen wettelijke stok achter de deur staat. Dat

gaat dan niet verder dan een paar experimenten in een aantal gemeenten, die bijna allemaal ook weer mislukken. Het is een typisch voorbeeld van een collectieve actieprobleem, zoals we dat in de sociologie noemen. Er is daarbij iets wat iedereen eigenlijk wil, een collectief goed, dat niet tot stand komt omdat mensen individuele beslissingen nemen en op basis van hun individuele belangen uiteindelijk een collectieve uitkomst tot stand brengen die niemand wil. De meeste migranten willen niet dat hun kind op een zwarte school zit, maar op een gemengde school. De meeste autochtonen hebben er ook geen problemen mee als hun kind op een gemengde school zit. Ze willen alleen absoluut niet dat hun kind op een zwarte school zit. De overheid heeft een taak om te zorgen dat dat bereikt wordt wat mensen ook echt willen. Als je het zo bekijkt is inperking van de keuzevrijheid geen dwangmaatregel, maar een maatregel – mits het afgewogen gehanteerd wordt – die mogelijk maakt dat we dat bereiken wat iedereen eigenlijk wil. De vrijheid van onderwijs is een groot goed, maar we moeten ons wel bedenken dat wat wij in Nederland hebben uniek in de wereld is. In alle andere landen zijn er beperkingen aan de vrijheid van schoolkeuze en aan de vrijheid van scholen om leerlingen te kiezen. In de hele wereld is dat heel normaal. We hebben hier iets heel bijzonders en we moeten niet doen alsof de rechten van de mens worden afgeschafte als er een paar beperkingen aan de vrijheid van schoolkeuze worden gesteld. We moeten de witte vlucht indammen.”

Wat doen we aan zwarte wijken?

“Dat is moeilijk. Er zijn nu een aantal maatregelen in discussie, zoals gemeenten verplichten om goedkoper te gaan bouwen en kansarmenstops in zwarte wijken. Ik weet niet of het veel zoden aan de dijk gaat zetten. Veel heeft te maken met het woondistributiebeleid in de grote steden. Voor gewilde buurten zijn enorm lange

“De politiek moet allochtonen eindelijk eens als gewone Nederlanders accepteren en behandelen. Mensen met achterstanden moeten we gewoon net zo behandelen als iedere andere Nederlander met achterstanden.”

wachtljsten met als resultaat dat daar alleen autochtonen wonen. De niet-aantrekkelijke wijken waar je meteen of binnen een paar maanden in kan, zijn de wijken waar de allochtonen nu al zitten en waar ook de nieuwkomers steeds weer terecht komen. Aan dat systeem zou je wat moeten doen. De starre woningmarkt werkt erg ten nadele van nieuwkomers. Te veel wordt gedacht dat het iets te maken heeft met de prijs van woningen, dat je de problemen oplost door goedkope huurwoningen in aantrekkelijke wijken te gaan bou-

wen. Daar komen natuurlijk geen kansarmen in, maar alleen mensen die al twintig jaar op de wachtlijst staan, want die wijk is zo gewild. Gemengd bouwen lost niks op als de rest van het systeem blijft bestaan.”

Wat is de boodschap aan de politiek?

“De politiek moet allochtonen eindelijk eens als gewone Nederlanders accepteren en behandelen. Mensen met achterstanden moeten we gewoon net zo behandelen als iedere andere Nederlander met achterstanden. Dan worden we eindelijk verlost van situaties zoals in het onderwijs,

“Het huidige kabinetsbeleid is niet afgewogen en eenzijdig. Dat leidt tot wrevel bij migranten. Die voelen zich zondebok en object van kritiek.”

waar scholen met zwarte achterstandskinderen meer geld krijgen dan scholen met witte achterstandskinderen. Het is veel beter en eerlijker om bij kinderen te kijken naar het opleidingsniveau dan naar de etniciteit van de ouders. Ik ben erg voor een kleurenblind beleid. Stop met het registreren van etniciteit. Dat werkt heel erg contraproductief. De laatste tijd komt het CBS in haar rapporten over minderheden al met paragrafen over de derde generatie allochtonen. Beleidsmakers en sommige migrantenorganisaties zijn bezig met de erkenning van de derde generatie. Dat zijn dus mensen met meestal maar één in het buitenland geboren grootouder. Als je die groep ook nog steeds Turk, Marokkaan of Surinamer blijft noemen dan komen we nooit van de problemen af. Al het beleid moet er toch op gericht zijn dat voor het kunnen meedoen aan de Nederlandse samenleving iemands afkomst er zo snel mogelijk niet meer toe doet.”

Wat is de boodschap aan autochtone Nederlanders?

“We moeten ophouden met allochtonen als anders te zien. We moeten het contact zoeken. Afstappen van het idee dat het ook voor ons legitiem is om ons in onze eigen kring terug te trekken. Als je een ander integratiebeleid ontwerpt moet het ook in die zin afgewogen zijn, dat het maatregelen mag bevatten die migranten tot een aantal zaken verplichten – bijvoorbeeld het leren van Nederlands als ze hier binnen willen komen of als ze een uitkering hebben – maar aan de andere kant ook de Nederlandse kant van het probleem – witte vlucht en discriminatie - niet ongemoeid laten. Er is zowel bij allochtonen als bij autochtonen sprake van wederzijdse vervreemding. Daar moet je iets aan durven doen! Het huidige kabinetsbeleid is niet afgewogen en eenzijdig. Dat leidt tot wrevel bij migranten. Die voelen zich zondebok en object van kritiek. Je kunt harder beleid ten opzichte van migranten toch veel beter verkopen als je laat zien dat je ook iets doet aan het witte ontwijkgedrag?! Steek de hand ook maar eens in eigen boezem!”

Verzuiling of verzorging?

De onmogelijkheden van integratie in een verzuilde verzorgingsstaat

Door Cors Visser, medewerker Wetenschappelijk Instituut

Nederland moet kiezen. Wil ze wel of niet een migratiesamenleving zijn? Wil ze een verzorgingsstaat zijn of wil ze veel vrijheden, geld en aandacht geven aan zelforganisaties (verzuiling)? Kiezen moet, want een etnisch verzuilde samenleving tast de solidariteit - de bestaansgrond van onze verzorgingsstaat - aan. Een combinatie is onmogelijk. Althans, dat is kort samengevat de belangrijkste stelling van Ruud Koopmans in het voorgaande interview. In dit artikel willen we enerzijds laten zien dat zijn stelling niet ongegrond is en anderzijds een aantal oplossingsrichtingen in discussie geven.

Onmogelijke combinatie?

De afgelopen jaren zijn er een aantal kritische studies uitgekomen over de combinatie verzorgingsstaat - immigratieland. Zelfs een GroenLinks-denker als Jelle van der Meer vraagt zich ernstig af of er geen radicale keuze gemaakt moet worden. De reden hiervoor is, dat de Nederlandse verzorgingsstaat voor een groot deel gebouwd is op 'institutionele eenzijdige solidariteit'. Met die eenzijdige solidariteit wordt bedoeld dat je iets geeft zonder daarvoor wat terug te krijgen. Ontwikkelingshulp en de bijstand zijn hier voorbeelden van. Daarnaast is er de zogenaamde wederkerige solidariteit: je geeft wel iets, maar ook met de verwachting dat je er - indien nodig - iets voor terugkrijgt. Allerlei soorten van verzekeringen vallen hieronder. Het probleem in een migratiesamenleving is dat er immigranten vaak kansarm zijn en dus een onevenredig groot aandeel van de bijstand opslokken en daar relatief weinig voor betalen. Iedereen kent wel het gemor over de uitkeringstrekende Turken of Antilianen. Door de hoge percentages allochtonen in de uitkeringen ontstaat er een vorm van gesubsidieerde isolatie. Opvallend genoeg, in tijden van stijgende werkloosheid wordt er niet zozeer gemopperd over de uitkeringen die ze trekken, maar over de banen die 'ze' van 'ons' afpikken.

Is er wel een integratieprobleem of is er hoofdzakelijk een sociaal-economisch probleem?

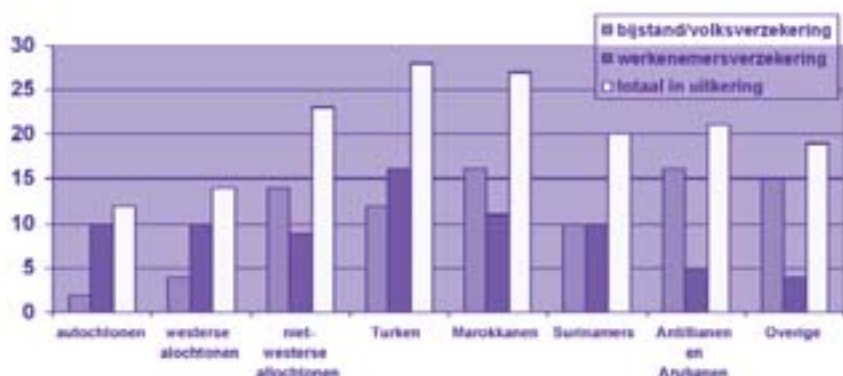
Dergelijke ontwikkelingen zetten de eenzijdige solidariteit geweldig onder druk. In Nederland komt daar een probleem bij. De overheid heeft bij migranten de eigen cultuur en identiteit als middel willen gebruiken bij de integratie en daardoor een vorm van verzuiling gestimuleerd. Even los van de vraag of dat goed of effectief is, creëert een dergelijke benadering wel gescheiden groepen: Turken, Marokkanen, autochtonen, Surinamers, etc. Dat leidt gemakkelijk tot stigmatisering. Aan de ene kant omdat er allerlei verschillende allochtone groepen zijn en dus ook omdat autochtone Nederlanders en misschien christenen wel in het bijzonder vaak opgesloten zitten in hun eigen groep en dus geen kennis hebben van die anderen. Solidariteit vereist nu eenmaal kennis en begrip van anderen, een vorm van sociale cohesie.¹

Tot zover een korte analyse. Op grond van deze analyse kunnen we nog niet concluderen dat de Nederlandse verzorgingsstaat niet te combineren is met immigratie en de aanpak van integratie in de afgelopen jaren. Wel is duidelijk dat er forse spanningen zijn en dat het noodzakelijk is die spanningen te verlichten.

Spanningen verminderen

Er zijn in principe drie hoofdcategoryën om voor de spanningsverlichting te zorgen: minder immigratie, afbouwen van de verzorgingsstaat en minder ruimte voor zelforganisaties. Als we kijken naar hoe de immigratiestromen zijn opgebouwd, lijkt het verminderen daarvan geen haalbare kaart.

Met arbeidsmigratie en studiemigratie zijn er weinig problemen. De asielstroom is door de nieuwe regelgeving al sterk afgenomen. En gezinshereniging is een mogelijk-

Figuur 1: Uitkeringsgerechtigden in afgeronde percentage van de eigen bevolkingsgroep van 15-64 jaar (2001) (Bron: Entzinger en Van der Meer, 2004: 36).

Figuur 2: Immigratie naar Nederland, uitgesplitst naar gronden van toelating, gemiddeld over 1997-2001 in percentages (Bron: H. Roodenburg et. al., 2003)

heid die in internationale verdragen staat. Sommige vormen van ontmoediging of inperking worden al gebruikt of zullen in de nabije toekomst gebruikt gaan worden. Een radicale aantasting van de mogelijkheid tot gezinshereniging is gelukkig niet mogelijk zonder een aantal internationale verdragen op te zeggen.

De tweede mogelijkheid om de spanningen te verminderen is het afbouwen van de verzorgingsstaat. Dit is de laatste jaren al enigszins gebeurd, maar nog steeds speelt eenzijdige solidariteit een belangrijke rol. In het verlengde hiervan is het ook mogelijk - en werkt gedeeltelijk al zo - om een aparte, minder opgetuigde verzorgingsstaat te creëren voor migranten. Zo hebben in Nederland asielzoekers en andere migranten niet meteen dezelfde rechten op het sociale zekerheidsstelsel als mensen die hier langere tijd zitten.

Een derde mogelijkheid voor spanningsvermindering is door versnippering van de samenleving tegen te gaan door culturele identiteit niet als integratiemiddel te bezien. Zo geformuleerd klinkt dat heel aantrekkelijk, in de praktijk betekent dit echter dat allerlei vormen van zelforganisatie waarin het christelijk volksdeel ook uitblinkt niet meer op financiële steun van de overheid kan rekenen.

De vraag die we onszelf eerst moeten stellen is welke uitgangspunten we nemen bij het maken van keuzen. Op grond waarvan moeten we een uitweg uit de spanningen zoeken.

Allereerst moeten we daarbij opmerken dat we niet in een valkuil trappen waar politici momenteel en masse induikelen: integratie als dé doelstelling van het overheidsbeleid zien. Het gevolg en gevaar is dat er te nonchalant met allerlei burgerlijke en grondwettelijke vrijheden - zoals vrijheid van organisatie of vrijheid van onderwijs - wordt omgegaan.

Integratie is helemaal geen overheidstaak, althans als daarmee bedoeld wordt dat een immigrant zich in sociaal-cultureel opzicht aanpast. Die vorm van integratie is een opdracht aan de immigrant zelf en aan de ontvangende samenleving. De overheid mag alleen maar voor de publieke zaken zorgen: het gaat om inburgering. Zorgen dat een immigrant een medeburger wordt. Dat betekent: kennis van Nederlandse taal en cultuur en het hebben van dezelfde rechten en plichten. En wat de

immigrant met die kennis en rechten - binnen de wettelijke kaders uiteraard - doet, is zijn zaak.

Echter, de overheid heeft taken op zich genomen op het gebied van zelforganisaties en op het terrein van de verzorgingsstaat. Vanuit dat perspectief dient de overheid zich rekenschap te geven hoe dat uitwerkt voor integranten.

Recht op zelforganisatie?

Om met de zelforganisaties te beginnen. Zelforganisatie is als fenomeen helemaal niet verkeerd. Als mensen van een bepaalde identiteit of etniciteit bij elkaar kruipen, voedt dat hun zelfvertrouwen. En dat is een van de succesfactoren van integratie, zoals professor Meindert Fennema het Groen-congres in november voorhield.² Het probleem zit daarin, dat de overheid financieel en beleidsmatig de zelforganisatie van verschillende etniciteiten heeft gestimuleerd. Zelforganisatie is goed als het vanuit eigen initiatief gebeurt, maar er moet geen drang vanuit gaan: dus geen subsidies op Turkse culturele verenigingen. Maar we moeten wel consequent zijn, dus ook geen subsidies op bijvoorbeeld kerkelijke jongerenorganisaties. Niet alles wat goed is voor een samenleving behoort de overheid te financieren. Zelforganisatie is goed, zolang het vanuit de mensen zelf gebeurt. Als groepen vanzelf ontstaan - Berberse kookclubs, Arubaanse dansgroepen en christelijke plattelandsvrouwenclubs - dan is dat goed. De overheid heeft zeker niet tot taak om die opbouw van de civil society - de moderne term voor 'maatschappelijk middenveld' - te ontmoedigen. Integendeel, het moet mensen gemakkelijk worden gemaakt om zich te organiseren. Juist het maatschappelijk middenveld draagt veel bij aan de sociale cohesie en aan het verantwoordelijkheid dragen voor elkaar in de samenleving. Maar directe financiering is in veel gevallen geen overheidstaak.

Belangrijker dan het afbouwen van de verzorgingsstaat is het stimuleren tot participatie van migranten.

Dit brengt ons bij een ander punt, het creëren van groepen in de samenleving die tegenover elkaar staan. De overheid kan door een andere categorisering dan via etniciteit sommige tegenstellingen voorkomen. Dus naar Brits voorbeeld: geen overleggen meer met vertegenwoordigers meer van Turken of Surinamers, maar met vertegenwoordigers van Nederlandse Afrikanen of Nederlandse Aziaten. Of naar Frans voorbeeld: overleggen met één migrantenraad. Dat vermindert ook de stigmatisering van bepaalde groepen. Hoewel we wel eerlijk mogen en moeten blijven over cijfers, moeten we ons afvragen hoe zinvol het is om lijstjes over onderwijs, werk en criminaliteit per bevolkingsgroep te blijven maken, zeker als het al om de derde generatie gaat.

Een belangrijke reden om zelforganisaties van allochtonen niet te stimuleren is dat in tegenstelling tot de zui- len uit de vorige eeuw, de sociaal-economische achter- grond van de meeste allochtonen redelijk hetzelfde is. Ze verkeren voor een groot deel in een achterstandspositie.

Binnen orthodox-christelijke kring is het idee van recht op zelforganisaties geperverteerd. Meer en meer is het af komen te staan van het ideaal om ook de samenleving als geheel te dienen.

Voor emancipatie, voor het echte meedoen zijn niet alleen de bindingen met de eigen groep belangrijk, maar ook de band met mensen 'van buiten'. Nu is dat een opdracht aan de immigranten zelf, maar ook aan de autochtonen en zeker ook een opdracht aan de achterban van de ChristenUnie. Binnen orthodox-christelijke kring is het idee van recht op zelforganisaties geperverteerd. Meer en meer is het af komen te staan van het ideaal om ook de samenleving als geheel te dienen. Veel organisaties zijn er veelal voor het fijne gevoel onderling of voor de vorming van de eigen achterban. Terecht pleitte Roel Kuiper er onlangs voor dat orthodoxe scholen meer hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten gaan verstaan.

Afbouwen verzorgingsstaat?

Een tweede oplossingsrichting uit het spanningveld immigratie - verzorgingsstaat is het afbouwen van die verzorgingsstaat. Dat is in de loop van de jaren al behoorlijk afgebouwd, maar ook de huidige mate van 'eenzijdige solidariteit' belemmert de integratie. Nu kan er van twee kanten tegelijk aan dat probleem gewerkt worden: een verdere afbouw van de verzorgingsstaat en het moeilijker toegankelijk maken daarvan. Dit laatste is al beleid; zo worden er eisen gesteld aan huwelijksmigratie en moeten migranten eerst gedurende bepaalde tijd rechten opbouwen. Echter, de nadruk is teveel hierop komen te liggen en te weinig op participatie in het arbeidsproces. Juist het (economisch) meedoen in een samenleving is essentieel voor integratie. Niet voor niets trekken veel Somaliërs richting het Verenigd Koninkrijk; daar hebben ze misschien minder kans op een uitkering, maar wel meer kans op werk. Ze ontvluchten de Nederlandse 'zielighedsbenadering' en hebben meer ruimte om zelf te slagen of te mislukken. Dit brengt de prangende vraag naar voren die SP-senator Ronald van Raak op het Groen-congres ook verwoordde: is er wel een integratieprobleem of is er hoofdzakelijk een sociaal-economisch probleem? De meeste allochtone groepen hebben namelijk dezelfde kenmerken als autochtone achterstandsgroepen. In het algemeen verdient het aanbeveling om de verantwoordelijkheid van de samenleving en van individuen en gemeenschappen meer vorm te geven. Niet zoals dit

kabinet doet door onder het roepen van 'eigen verantwoordelijkheid' van alles over de schutting van de burger te gooien, met als boodschap 'je redt jezelf maar'. Maar wel burgers weer meer 'op te voeden' met het idee dat ze zelf meer verantwoordelijkheid moeten nemen en (!) hen daarvoor ook de gelegenheid geven.

Belangrijk daarbij is dat niet van tevoren het accent komt te liggen op diegenen die niet meekunnen, dat leidt tot een maatschappij waarin grote groepen 'gepamperd' worden met allerlei welzijnswerk en subsidies. Het gaat erom om goede ontwikkelingen te stimuleren en mensen te prikkelen hun verantwoordelijkheden op te pakken. Voor mensen die dan buiten de boot vallen – buiten hun eigen schuld – zouden regelingen moeten komen. De 'zwakkeren' niet als uitgangspunt van het beleid, maar als sluitstuk. Hiermee pleit ik niet voor het afschaffen van de eenzijdige solidariteit, want deze heeft een goede functie als schild voor de zwakke.

Belangrijker dan het afbouwen van de verzorgingsstaat is het stimuleren tot participatie van migranten. Dat kan door prestatiebeloning. Mensen moeten het Nederlanderschap verdienen. Naast de kennis van taal en cultuur hoort daar ook de inzet voor de Nederlandse samenleving bij. Het gaat dan om de eerste plaats om het werken of actief op zoek zijn naar een baan. Doen mensen dat niet, dan mogen ze geen aanspraak maken op de eenzijdige solidariteit: de bijstand. We creëren dan een soort tweederangsburgers: migranten hebben wel een verblijfsvergunning, maar nog niet alle rechten van het Nederlanderschap, maar het is goed te verdedigen dat mensen hun best moeten doen om hun plekje in de samenleving te verdienen.

Voor de ChristenUnie is het goed om te beseffen dat het lastig is om alles te willen: en een uitgebreide verzorgingsstaat en goede integratie en gesubsidieerde zelforganisaties. De overheid moet keuzen maken en de samenleving moet meer open staan voor haar medeburgers.

Gebruikte literatuur:

- Entzinger, H. en J. van der Meer (red.) (2004), *Grenzeloze solidariteit*, Naar een migratiebestendige verzorgingsstaat, Amsterdam: De Balie
- Kuiper, R. (2001), *Dienstbare samenleving*, Basiswaarde van de christelijke politiek, Amersfoort: mr. G. Groen van Prinstererstichting
- Pellikaan, H. en M. Trappenburg (red.) (2003), *Politiek in de multiculturele samenleving*, Amsterdam: Boom
- Scheffer, P., *Verzorgingsstaat en immigratieland verdragen elkaar niet*, De fictie van de grenzeloze solidariteit, NRC-Handelsblad, 10 januari 2004

Zomerschool Cultuur en Samenleving 2004

Vanwege het grote succes van de zomerschool 2003 organiseren het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte en de Radboudstichting opnieuw samen een zomerschool. Vier dagen lang, onder leiding van inspirerende docenten, zijn we intensief bezig met de betekenis van het christendom voor de maatschappij. Voorkennis of een hoge opleiding is niet vereist.

Verspreid over 4 dagen zullen de volgende colleges gegeven worden:

- Prof. dr. R. Kuiper - Individualisering en verbondenheid
- Prof. dr. S. Griffioen - Cultuur en multiculturaliteit
- Dr. P. Blokhuis - Communicatie en samenleving
- Prof. dr. P.A. van Gennip - Religie in het publieke domein
- Mr. drs. R.A.J. Steenvoorde - Christelijk Sociaal Denken
- Drs. H. v.d. Streek - Gender en samenleving
- Prof. dr. H. G. Geertsema - Multiculturele samenleving
- Prof. dr. H. Woldring - Literatuur en samenleving
- Prof. dr. W. Derkse - Cultuuroverdracht

Daarnaast is er in het programma ruim tijd voor discussie. Ook staat er een excursie op het programma.

U kunt een folder voor uzelf of een ander aanvragen door bij het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte, Postbus 2156, 3800 CD in Amersfoort, tel. 033-4657078 reform.philos@wxs.nl
Het definitieve programma wordt na aanmelding toegezonden. De deelnemers ontvangen na aanmelding ook een reader waarin literatuur is opgenomen ter voorbereiding van deze zomerschool. Deze Zomerschool wordt aanbevolen door de Stichting Christelijk Sociaal Congres.

Wanneer: Dinsdag 29 juni t/m vrijdag 2 juli

Lokatie: Hotel 't Spijker te Beek (bij Nijmegen)

Kosten: € 260,- p.p., inclusief reader, maaltijden, koffie en thee (overnachting in 2-persoonskamer)

Aantal deelnemers: Minimaal 12 en maximaal 20

Aanmelding: Stuur uw aanmelding **vóór 19 juni** op naar het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte, Postbus 2156, 3800 CD Amersfoort of stuur een e-mail naar: reform.philos@wxs.nl

Nog enkele plaatsen beschikbaar!

Vreemdelingen en bijwoners

Door Erik van Dijk

“Een vreemdeling en bijwoner ben ik bij u, geeft mij een eigen grafstede bij u, opdat ik mijn dode moge uitdragen en begraven” (Gen.23:4)

Abraham verbleef al een tijd in Kanaän, een ‘vreemd’ land voor hem, niet zijn moederland, maar wel het land van zijn eindbestemming, het beloofde land. Toen zijn dierbare vrouw was gestorven, wilde hij een eigen plek, een stuk land voor hemzelf. Boeiend om te lezen hoe hij het aanbod afslaat om het stuk land gewoon te krijgen. Hij wil geen eeuwige gast zijn, maar die plek eerlijk verdienen.

Abraham noemt zich ‘vreemdeling’ en ‘bijwoner’. Het Hebreeuwse woord dat daar voor vreemdeling wordt gebruikt is heel algemeen en kan zowel een positieve als een negatieve lading hebben, maar het woord ‘bijwoner’ betekent zoiets als een gevestigde vreemdeling. Een bijwoner is duidelijk onderscheiden van een autochtoon, maar aan de andere kant ook van een tijdelijke medebewoner of logé. Abraham is geen tijdelijke, maar een permanente gast.

Later wordt Kanaän voor het hele volk Israël aangeduid als ‘het land hunner vreemdelingschap’ (Exodus 6:3). Sterker nog, gelovigen zijn überhaupt “vreemdelingen en bijwoners op aarde” (Hebreeën 11:13). Autochtoon zijn is ook in die zin maar relatief.

De Bijbel spreekt over het algemeen met groot respect over vreemdelingen. Zij horen erbij en er moet voor hen gezorgd worden. In Deuteronomium 14:29 wordt de regel ingesteld dat de Israëlieten elke drie jaar alle tienden van de opbrengst van hun arbeid moeten geven aan de Leviëten (de geestelijken die zelf geen inkomen hebben), de vreemdeling en de wees en weduwe, die binnen uw poorten wonen, zodat zij ook verzadigd worden en “opdat de Here, uw God, u zegene in al het werk, dat uw hand doet.” (zie ook Deut. 5:14, 16:14 en 31:12). In het indrukwekkende hoofdstuk 47 van Ezechiël staat zelfs: “Gij zult dit land tot een erfdeel verloten onder u en onder de vreemdelingen die onder u vertoeven en die onder u kinderen verwekt hebben; deze zult gij als onder de Israëlieten geborenen beschouwen; zij zullen met u een erfdeel toegewezen krijgen ...” De vreemdelingen horen erbij en hebben ook rechten!

God werpt zich Zelf ook op als beschermer van de vreemdelingen (Psalm 146:9). Wie zijn wij om Zijn voorbeeld niet te volgen?

Jezus geeft in Mattheüs 25:34-36 aan dat Hij van Zijn volgelingen verwacht dat zij voor hongerigen en dorstigen zorgen, zieken en gevangenen bezoeken en vreemdelingen huisvesten. “Ik ben een vreemdeling geweest en gij hebt Mij gehuisvest.”

Graag sluit ik af met Efeze 2:19: “Zo zij gij dan geen vreemdelingen bijwoners meer, maar medeburgers der heiligen en huisgenoten Gods...”

Scheiding van kerk en staat

Door Ed Anker, student politicologie aan de UvA en fractiemedewerker van de ChristenUnie-SGP fractie in Noord-Holland

Hoe kan een partij geestelijke vrijheid hoog in het vaandel hebben, wanneer ze een religieus geïnspireerd programma heeft? Deze vraag wordt ons wel eens door niet-christenen gesteld. Wanneer we denken over integratie worden we ook zelf met deze vraag geconfronteerd. Immers hoe gaan we om met andere religies die ook een politiek streven ontwikkelen? Welke plaats verdient een christelijke partij als de ChristenUnie in het politieke debat? Steeds vaker wordt religie in verband gebracht met fundamentalisme. De vrijheid van onderwijs staat ter discussie. Juist nu is het belangrijk om helder te hebben op welke manier religie een plaats heeft in het politieke debat en een rol mag spelen bij het besturen van ons land.

Scheiding van staat en geloof

Het lijkt bij onze postmoderne samenleving te horen om religieuze opvattingen te relativiseren tot persoonlijke meningen die alleen gelden voor het persoonlijke leven. We hebben allemaal onze eigen opvatting over de waarheid, dus geen enkele opvatting zou de andere mogen overstijgen. Als reactie hierop valt het publieke debat stil, er ontstaat een soort levensbeschouwelijk vacuüm.

In zijn Groen van Prinsterer-lezing van 16 januari 2003 behandelt Gert Schutte deze gedachtegang vanuit het werk van Groen van Prinsterer. Schutte wijst op een voorval in de Tweede Kamer waarbij Gerrit Zalm bezwaar maakte tegen het opnemen van een bede om Gods zegen in de troonrede. Zalm zei dat hij niet wilde dat de overheid godsdienstige dan wel anti-godsdienstige overtuigingen uitdraagt. Hij beriep zich daarbij op de scheiding van kerk en staat. Ook in het debat over het homohuwelijk toonde de toenmalige staatssecretaris Cohen zich niet ontvankelijk voor de bezwaren op bijbelse gronden van ChristenUnie en SGP, vanwege de scheiding van kerk en staat. Groen van Prinsterer waarschuwde: Onder de leuze van scheiding van kerk en staat, die welbegrepen ook door ons begeerd wordt, is het liberalisme in de grond der zaak om bezieling van staat

en kerk en school met de religie van het ongelooft te doen." (Groen van Prinsterer, geciteerd door Schutte) Het gaat er volgens Groen voor de liberalen dus niet om staat en kerk te scheiden, maar geloof en politiek. Ongelooft is volgens Groen ook een religie, met een eigen politiek program. Religieuze uitgangspunten worden buitenspel gezet en een liberale, seculiere benadering wordt normgevend. (Schutte 2003: pag. 17)

Brede en smalle moraal

Kars Veling theoretiseerde dit verschijnsel in de bundel *De lege tolerantie* met het concept van een brede en een smalle moraal. De smalle moraal bestaat uit de zaken waar we het allemaal met elkaar over eens zijn, noem het een sociaal contract, of de publieke norm. De brede moraal is de persoonlijke moraal. Volgens veel liberalen kunnen mensen wanneer ze het publieke domein betreden hun persoonlijke opvattingen afleggen en de algemeen gedeelde moraal aandoen. Dat moet volgens hen geen probleem zijn, want die is neutraal en daar zijn we het allemaal mee eens. Volgens Veling is de smalle moraal helemaal niet levensbeschouwelijk neutraal en vat "een maatschappelijke meerderheid van verlichte relativisten" hun eigen moraal gemakshalve op als de smalle en vergelijken zij de exotische

of achterhaalde opvattingen van anderen met hun eigen voorkeur voor jaren zestig muziek of met hun afschuw voor alcoholvrij bier. “Zulke opvattingen moeten kunnen, maar natuurlijk niet om anderen daar mee lastig te vallen.”

Groen van Prinsterer en zijn politieke erfgenamen in de ChristenUnie gaan er in tegenstelling tot veel liberale denkers vanuit dat er geen neutrale grond bestaat. De publieke samenleving wordt altijd volgens een bepaalde norm ingericht. Of die nu christelijk of liberaal is, er is altijd sprake van een bepaalde set van uitgangspunten met een vertaling daarvan in het publieke leven. De kritiek van de ChristenUnie is dat vanuit liberaal oogpunt dit vaak ontkend wordt en zodoende een liberale opvatting niet meer open staat voor debat. De liberale ideologie krijgt een monopoliepositie.

Politiek met een hart

André Rouvoet voert tegen dit relativistisch denken een warm pleidooi voor ‘politiek met een hart’. Het moet volgens Rouvoet in een democratische samenleving gaan om het bekend maken van je uitgangspunten en bekend raken met die van een ander. “Het is domweg niet waar dat wat goed en kwaad, recht en zedelijk, verfoeilijk of loffelijk, pas kan worden vastgesteld als de neuzen geteld zijn. En dat geldt op een dieper niveau ook voor de vraag naar de waarheid. Weliswaar zijn we het in een pluriforme samenleving daarover bepaald niet eens, maar die waarheidsvraag kan in ieder geval niet beantwoord worden via de stembus of een enquête.” (Rouvoet, ‘Wat is waarheid’ in Kuiper 2001) “...dàn manifesteert de democratie zich in haar wezen, namelijk door ruimte te bieden voor het vertolken van authentieke opvattingen over wezenlijke zaken, ook als dat niet resulteert in een besluit bij meerderheid van stemmen. Daarom is mijn voortdurende oproep om de politiek z’n hart terug te geven. Daarvoor is allereerst nodig dat politici

de postmodernistische politieke correctheid van relativisme en doorgeschoten tolerantie van zich durven werpen en onbeschroomd hun diepste overtuigingen over mens, wereld en samenleving expliciteren als uitgangspunt in het politiek debat.”

Rouvoet plaatst op deze manier een diepe overtuiging vanuit een religie in de kern van het politiek handelen. Hij heeft er moeite mee dat anderen de vraag naar uitgangspunten en beginselen naar de achtergrond verschuiven en zelfs buiten de politieke arena willen houden, omdat men elkaar toch niet kan vinden. Juist in het spreken met elkaar over fundamentele uitgangspunten leer je elkaar kennen en kun je elkaar wellicht echt naderen, ook al ben je het in beginsel niet met elkaar eens.

Christelijke politiek

Maar de vraag blijft staan. Je hebt als christelijke partij het streven bijbelse principes hun weerslag te laten hebben in de samenleving. Dezelfde samenleving die je met niet-gelovigen deelt. Wat betekent dit voor onze eigen opvattingen? Vrijheid heeft blijkbaar alles met grenzen te maken. De scheiding van kerk en staat is zo’n grens. Deze scheiding betekent niet dat geloof geen rol mag spelen bij het bedrijven van politiek en bestuur. Ze geeft aan dat er domeinen zijn in de samenleving waarbinnen we vrijheid genieten.

De overheid is verantwoordelijk voor het publieke leven. Tegelijkertijd moet een overheid zich terughoudend opstellen op die plaatsen waar de leden van de samenleving hun eigen verantwoordelijkheid dienen te dragen zoals in het gezin, het onderwijs en de kerk. Plaatsen waar de eigen levensbeschouwelijke identiteit een grote rol speelt en waarbij overheidsingrijpen niet gewenst is. De kerk, als instituut, moet zich op haar beurt niet bemoeien met het staatkundig leven. Ze kan als religieuze gemeenschap de overheid een spiegel voorhouden, maar ze moet zich

niet bezighouden met het formuleren en uitvoeren van beleid.

Een christelijk politicus is dus beperkt in zijn werk. De ChristenUnie streeft naar een samenleving ingericht volgens christelijke principes. Maar vanuit de scheiding van kerk en staat gaat het dan wel om een vertaling van die principes naar de bestuurspraktijk en kunnen die niet opgelegd worden. Is dit dan armoe? Maken we ons hiermee vleuggellam? Ik denk van niet. Door bijbelse principes heel concreet te maken laten we zien wat God voor heeft met de wereld. We geloven dat Gods wet goed is voor zijn schepping. Als christen mag je dit in de politiek laten zien.

Juist een christelijk politicus dient in het politieke debat grenzen te respecteren. Dat betekent ook dat een christelijk politicus andere godsdiensten evenveel ruimte moet geven in het politieke debat als hij zelf neemt. Wanneer moslims of boeddhisten een politieke partij oprichten, dan is dat hun goed recht. Wij mogen hun wijzen op de scheiding van kerk en staat, maar dienen ook het debat met hen aan te gaan.

De fundamentele vrijheden staan ter discussie. Als we niet meer gewend zijn om te praten met elkaar, wordt een religieuze gemeenschap met maatschappelijke pretenties snel een bedreiging. De scheiding van kerk en staat geeft ons ruimte om met elkaar in gesprek te blijven en garandeert ook onze persoonlijke vrijheid.

Gebruikte literatuur:

Anker, E.W. *Tolerantie en de ChristenUnie, over de tolerantieopvattingen van de ChristenUnie*, 2004

Hooven, M. ten, (red) *De lege tolerantie, over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*, 2001 Boom, Amsterdam

Kuiper, R. et al, *Tolereren of bekeren, naar een christelijke visie op verdraagzaamheid*, 2001, Boekencentrum, Zoetermeer

Schutte, G.J., *Evangeliebelijders gevraagd, toen en nu*, Mr. Groen van Prinsterer-lezing 16 januari 2003, wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie, Mr. G. Groen van Prinsterer stichting, Amersfoort

Integratie en botsende

Door mr. A. (André) Rouvoet, fractievoorzitter en M.H. (Mirjam) Bikker, assistent beleidsmedewerker van de ChristenUnie in de Tweede Kamer

In het maatschappelijke en politieke debat over integratie neemt de kwestie van de grondrechten en in het bijzonder de botsing van verschillende grondrechten een belangrijke plaats in. Met name de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting komen keer op keer terug in het spreken over integratie: hoever reiken deze vrijheden en wat moet er in een democratische rechtsstaat gebeuren als deze grondrechten conflicteren met andere grondrechten, zoals het gelijkheids- of non-discriminatiebeginsel?

In de actualiteit kunnen we als treffend voorbeeld wijzen naar de ophef rondom de geschriften die via de Al Tawheed moskee in Amsterdam werden verspreid. Hierin werd onder andere opgeroepen tot gewelddadige acties tegen homoseksuelen. Dat raakt aan het eerste artikel van de Nederlandse Grondwet, waarin discriminatie 'op welke grond dan ook' niet is toegestaan.

Echter: een gelovige heeft toch ook het recht om te uiten wat hij gelooft en belijdt? Welk grondrecht moet nu prevaleren? In onderstaand artikel willen we ingaan op de vraag hoe wij

dienen om te gaan met de botsing van deze grondrechten.

Grondrechten niet absoluut

De afgelopen jaren is er over de problematische kanten van het integratievraagstuk niet alleen veel meer discussie geweest dan voorheen, ook de toonhoogte van het publieke debat is veranderd. Of het nu ging over het ronselen van jongeren voor de jihad, vrouwenbesnijdenis, het dragen van hoofddoekjes, uitspraken van imams, of het godsdienstonderwijs op islamitische scholen: het debat erover werd – en wordt – in stevige termen gevoerd en leidt niet zelden tot stevige aanvaringen. Steeds gaat het om de vraag in hoeverre bepaalde, voor ons vreemde opvattingen en gedragingen getolereerd kunnen c.q. moeten worden. Met de opkomst van de islam in ons land heeft de vraag naar de reikwijdte van de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting een nieuwe dimensie gekregen, simpelweg doordat we geconfronteerd worden met voorheen onbekende cultureel-religieuze uitingen. Sommige daarvan zijn gewoon verboden (vrouwenbesnijdenis), maar bij andere is de vraag naar de toelaatbaarheid aan de orde. Uitgangspunt is dat de in de Grondwet verankerde grondrechten en vrijheden voor iedereen gelden, maar aan de beleving en uitoefening van die rechten en vrijheden kunnen grenzen worden gesteld, zeker als de rechten en vrijheden van anderen in het geding zijn. Nu is dit op zichzelf niet nieuw. Ook christenen hebben in het verleden ondervonden dat met het geloof samenhangende gedragingen en uitspraken door anderen gemakkelijk

als discriminerend kunnen worden ervaren, met als gevolg dat zij zich voor de rechter moesten verantwoorden. Geen enkel grondrecht is absoluut, ook de vrijheid van godsdienst niet. Aan de uitoefening van grondrechten kunnen bij wet beperkingen worden gesteld. Dat wordt ook in de Grondwet zelf tot uitdrukking gebracht. Zo luidt artikel 6: "Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet. De wet kan ter zake van de uitoefening van dit recht buiten gebouwen en plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en ter bestrijding of voorkoming van wanordelijkheden." Zo wordt per grondrecht nauwkeurig aangegeven op welke – limitatief opgesomde – gronden eventuele beperkingen gebaseerd kunnen worden. De reden voor deze grote zorgvuldigheid is dat je voor inperking van grondrechten in een democratische rechtsstaat nu eenmaal zwaarwegende argumenten moet hebben: het kan wel, maar niet zomaar!

Verticaal of horizontaal

De klassieke grondrechten zijn eerst en vooral vrijheidsrechten: zij dienen ertoe de burger te beschermen tegen het handelen van de overheid. Dit wordt wel de verticale werking van grondrechten genoemd. Deze werking was lange tijd de voornaamste invulling van de grondrechten in de samenleving. In de afgelopen eeuw is echter meer en meer aanvaard dat grondrechten ook betekenis hebben tussen burgers onderling. Onze samenleving is complexer geworden,

grondrechten

de burger is mondiger geworden en het streven naar zelfontplooiing en zelfverwezenlijking staat hoog in het vaandel. De ene burger wil kunnen zeggen wat hij denkt, de andere burger wil niet gekwetst worden door de uitlatingen van een medeburger. Indien deze burgers zich beroepen op de van toepassing zijnde grondrechten, heet dit ook wel de horizontale werking van grondrechten. In de (rechts)praktijk blijkt bij het probleem van botsende grondrechten deze horizontale werking voorondersteld: het is immers niet de overheid die het non-discriminatiebeginsel schendt, maar het is de ene burger die met een (geloofs-)uitspraak de andere burger kwetst.

Volgorde of rangorde?

Nu zou het probleem van botsende grondrechten eenvoudig op te lossen zijn door een bepaalde rangorde vast te stellen. Zo wordt wel betoogd dat het niet voor niets is dat het non-discriminatiebeginsel in artikel 1 van de Grondwet is opgenomen. Deze opvatting klonk ook door in het verzoek dat D66-woordvoerder Boris Dittrich enkele jaren geleden aan de regering deed om in een notitie aan te geven hoe het non-discriminatiebeginsel en de vrijheid van godsdienst resp. meningsuiting zich tot elkaar verhouden. In deze benadering is het non-discriminatiebeginsel een soort 'supergrondrecht', waaraan de andere grondrechten ondergeschikt zijn. Precies daarom was de commotie ook zo groot toen Pim Fortuyn in de verkiezingscampagne van 2002 in een interview zei voorstander van afschaffing van dit beginsel te zijn. Deze weg is echter afgesneden door de grondwetgever zelf, die bij de laatste grote herziening, in 1983, expliciet heeft uitgesproken dat de volgorde geen rangorde inhoudt. Welk grondrecht in geval van een botsing voor-

rang behoort te krijgen valt derhalve niet af te leiden uit hun plaats in de Grondwet. Het is uitsluitend aan de rechter om, alle relevante feiten en omstandigheden (o.a. intentie, context, positie van betrokkene) in aanmerking nemend, te bepalen welk grondrecht in de concrete situatie prioriteit verdient.

Terecht is deze opvatting van de grondwetgever tot uitgangspunt genomen in de hiervoor bedoelde notitie, die medio mei j.l. onder de titel Grondrechten in een pluriforme samenleving werd gepresenteerd door minister De Graaf. Deze belangrijke notitie kent een aantal grondlijnen die van harte onderschreven kunnen worden. Zo wordt onderkend dat de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van meningsuiting impliceren dat er óók dingen kunnen worden gezegd die "de politiek correct denkende gemeente" onwelgevallig zijn. Óók en misschien wel juist opvattingen die "ergeren, shockeren en verwarring zaaien" verdienen bescherming. Met de overweging dat het bij uitspraken op basis van een godsdienstige overtuiging mede van belang is met welke bedoeling ze worden gedaan en of ze een bijdrage vormen aan het publieke debat, sluit de regering naadloos aan bij de uitspraken van de Hoge Raad in de zaken El Moumni en Van Dijke. Dat het in deze zaken tot vrijspraak kwam, is sommigen steeds een doorn in het oog geweest, omdat 'gelovigen daardoor meer konden zeggen dan niet-gelovigen'. Dat de regering nu ronduit deze redenering van de Hoge Raad overneemt, is voor het debat over grondrechten van groot gewicht.

Respect

Er is evenwel ook een keerzijde. De vrijheid van godsdienst of van meningsuiting mag nooit een vrijbrief zijn om anderen nodeloos te

kwetsen of te discrimineren. Het is zeker waar dat iedereen in een democratische rechtsstaat tegen een stootje moet kunnen: de basis voor een vreedzaam samenleven in een pluriforme maatschappij is gelegen in een 'we agree to disagree' en dat impliceert dat we accepteren dat anderen anders denken en handelen dan wij. Dát is de in een rechtsstaat onmisbare deugd van de tolerantie. Die heeft dus óók betrekking op opvattingen en gedragingen die als minder plezierig of zelfs grievend kunnen worden ervaren, of ze nu uit het christendom voortkomen, uit het seculiere humanisme of uit de islam. Maar wanneer van deze principiële vrijheidsruimte geen zorgvuldig gebruik wordt gemaakt, komen burgers tegenover elkaar te staan, wordt de vrede in de samenleving op het spel gezet en raakt de rechtsstaat zélf in het geding.

Werkelijke tolerantie is dan ook alleen mogelijk als de grondtoon in de samenleving er één is van onderling respect. Dan wordt aanvaard dat grondrechten voor iedereen gelden en dat daar een gepast gebruik van mag worden gemaakt, 'behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet'. Als er wederzijds respect bestaat, dan is godsdienstvrijheid wezenlijk iets anders dan het recht om anderen te discrimineren en is vrijheid van meningsuiting niet hetzelfde als het recht om te kwetsen. Maar dan raken we ook bevrijd van de kramp om opvattingen en meningen die ons niet aanstaan te willen bestrijden of zelfs via de rechter te laten verbieden. De essentie van een democratische rechtsstaat was toch juist dat er waarborgen zijn voor verscheidenheid en voor van de meerderheidsopvatting afwijkende overtuigingen? Grondrechten zijn een verworvenheid om zuinig op te zijn, ook als ze botsen!

Integratie in de gemeente

Door Hetty Voogel, fractievertegenwoordiger van de Haagse gemeenteraadsfractie ChristenUnie-SGP en al 5 jaar lid van o.a. de commissie integratie

Sinds de ontdekking van een multicultureel drama in onze polders, buitelen de politiek correcte meningen over elkaar heen. De een nog radicaler dan de ander. Toen was daar het rapport van de commissie Blok. Het drama bleek mee te vallen. Het grootste deel van de nieuwkomers integreert en vindt zijn plek. Maar er zijn ook knelpunten. De vraag is, waar zitten die knelpunten en hoe gaan we daar als ChristenUnie mee om. In dit artikel probeer ik een aantal praktische handreikingen te bieden.

Wat is integratie?

Voordat we het over integratie hebben is het belangrijk om vast te leggen wat we onder integratie verstaan. In het rapport-Blok staat kernachtig wanneer iemand geïntegreerd is:

- gelijkwaardige juridische positie
- gelijkwaardige deelname op sociaal economisch terrein
- kennis van de Nederlandse taal
- respecteren van de gangbare waarden, normen en gedragspatronen.

De Nederlandse maatschappij bestaat uit verschillende culturen. De cultuur van de Amsterdamse grachtengordel is bijvoorbeeld een heel andere dan die van een klein dorp op het platteland. We accepteren die verschillen in cultuur, maar we zijn allemaal Nederlanders. Zo moeten we ook verschillen in cultuur met nieuwkomers accepteren en niet van ze eisen dat ze hun eigenheid opgeven. Het streven is integratie, met respect voor culturele en religieuze verscheidenheid.

Sommige nieuwkomers vinden de weg niet vanzelf of lukt het niet te integreren. Bovendien weten autochtone inwoners soms niet meer wat ze aan moeten met zoveel nieuwe burens van zoveel nieuwe culturen.

In dit artikel wil ik eerst aangeven wat de uitgangspunten voor de rol van de gemeentelijke overheid kunnen zijn bij de integratie van nieuwkomers. Vervolgens hoe de gemeente deze rol kan vormgeven op terreinen als onderwijs, werkgelegenheid, religie, cultuur en samenlevingsopbouw en als laatste op het terrein van de achterstandsbestrijding.

Uitgangspunten

De ChristenUnie kent het begrip 'soevereiniteit in eigen kring'. Kort samengevat geeft ze daarmee een grote eigen verantwoordelijkheid aan de diverse groepen in de samen-

leving. De overheid neemt alleen de taken voor haar rekening die de samenleving niet zelf kan organiseren en ondersteunt degenen die het op eigen kracht niet redden. Daaruit volgt dat, als de samenleving wordt geconfronteerd met (nieuwe) vraagstukken en problemen, de overheid zal kijken wie voor de oplossing de eerstverantwoordelijke is, eventueel mensen dient aan te spreken op hun verantwoordelijkheden en zo nodig organisaties moet ondersteunen bij het uitoefenen van hun verantwoordelijkheden. Alleen als het niet anders kan, zal de overheid de taak zelf uitvoeren.

Vertaald naar het integratievraagstuk zal de overheid eerst de problemen in kaart moeten brengen. Dat is op landelijk niveau nu gedaan; het rapport Blok geeft een vrij helder beeld van de stand van zaken in Nederland. De lokale overheid zal zich ook een beeld moeten vormen van welke groepen problemen hebben met de integratie en welke groepen vrij probleemloos integreren. Vervolgens moeten mensen, in dit geval nieuwkomers en inwoners, hun eigen verantwoordelijkheid nemen. Grote groepen doen dat en integreren. Ze hebben een baan, spreken de taal redelijk goed, hun kinderen gaan naar school en maken die ook af. Ze voelen zich thuis in hun nieuwe woonomgeving. Veel inwoners verwelkomen nieuwe burens, helpen ze met van alles en nog wat, maken kennis met hun cultuur en gewoonten. Maar niet altijd gaat het goed. Sommige nieuwkomers vinden de weg niet vanzelf of lukt het niet te integreren. Bovendien weten autochtone inwoners soms niet meer wat ze aan moeten met zoveel nieuwe burens van zoveel nieuwe culturen. Dan wordt het tijd voor (zelf)organisaties en de overheid om te zien hoe het integratieproces moet worden geholpen.

Landelijke ontwikkelingen

De trend is dat de landelijke overheid zich terugtrekt uit het inburgeringsveld en meer aan de markt en de nieuwkomers overlaat. Voorbeelden zijn de opheffing

van gedwongen winkelnering voor inburgeringscursussen bij de ROC's en nieuwkomers die zelf moeten gaan betalen voor hun inburgering. Een volledige cursus bij een ROC kost vele duizenden euro's, iets wat voor de meesten niet op te brengen zal zijn. Het wordt dus tijd om als gemeentelijke overheid te zoeken naar alternatieven voor de ROC-cursus. Voor de rest is het de vraag wat er van de rol van de gemeenten nog overblijft op het terrein van inburgering.

Zelforganisaties

De meeste groepen nieuwkomers hebben (zelf)organisaties, sociaal-culturele verenigingen. Zij zijn de eerst aangewezen om te helpen bij de inburgering van hun eigen mensen. Zij hebben immers het proces al doorlopen en weten waar de problemen en de oplossingen liggen. Naast het geven van een gevoel van herkenning, kan de zelforganisatie ook motiverend werken: anderen zijn hen al voorgedaan in het ingewikkelde proces en zijn geslaagd.

Het is te overwegen om zelforganisaties die hun mensen helpen met alle facetten van inburgeren daar subsidie voor te geven. Denk daarbij aan informatie over de Nederlandse gewoonten en gebruiken, informatie over taalcursussen, informatie over onderwijs en opvoeding, informatie over de gezondheidszorg, informatie over hoe de maatschappij is georganiseerd, informatie over de lokale samenleving. Dit zou een alternatief kunnen zijn voor de huidige cursussen maatschappij-oriëntatie bij de ROC's. Er zijn zelforganisaties die nog niet gericht zijn op de inburgering van hun leden, maar alleen gericht zijn op ontmoeting en het beleven van de eigen cultuur. Bij hen is een toenemende bewustwording nodig van de verantwoordelijkheden van de zelforganisaties naar hun leden en naar de maatschappij toe. Ze kunnen daartoe worden gestimuleerd door de gemeente. Dat kan door het subsidie-instrument te gebruiken, maar ook door hulp aan te bieden bij de vormgeving van informatie. Soms zal het nodig zijn dat de lokale overheid het initiatief neemt tot het vormen van een zelforganisatie, als die er nog niet is. Bijvoorbeeld: in Den Haag was een groep uit een Afrikaans land, waar het niet goed mee ging. Hoge werkloosheid, veel kinderen die hun school niet afmaakten, armoede en criminaliteit. Een gemeentelijke integratiemedewerker heeft die groep met elkaar in contact gebracht en is op zoek gegaan naar waar de knelpunten zaten. Door de (tijdelijke) aandacht van buitenaf is de groep nu in staat om elkaar te stimuleren en wegwijs te maken. Het gaat nu veel beter met deze groep.

Nederlanders

Integreren doe je samen. Door geregelde omgang met autochtone Nederlanders leert een nieuwkomer de fijne kneepjes van de maatschappij en de taal en de Nederlander leert veel over andere culturen en omgangsvormen. Het is het overwegen waard om een vrijwilligersorganisatie in het leven te (laten) roepen die Nederlanders koppelt aan nieuwkomers. Deze integratiekoppels treffen elkaar gedurende een jaar op wekelijkse basis en ondernemen samen allerlei activiteiten, van samen koken tot samen fietsen.

De gemeentelijke overheid

Ook als de zelforganisaties optimaal functioneren en autochtonen hun steentje bijdragen, blijven er nog taken liggen voor de gemeentelijke overheid.

- 1** De eerste taak is het verwelkomen van nieuwkomers en ze wijzen op hun plicht tot inburgering en informeren over de manieren waarop ze dat kunnen doen.
- 2** De tweede taak is de controle op de voortgang van de inburgering; zijn de gestelde (landelijke) doelen gehaald, bijvoorbeeld na een half jaar en na een jaar?
- 3** De derde taak is het helpen van die nieuwkomers die het niet redden. Dat zijn degenen met een onvoldoende resultaat op het gebied van taal- en maatschappijkennis en degenen die geen werk hebben waarmee ze zelf hun gezin kunnen onderhouden. Voor deze mensen kunnen duale trajecten in het leven worden geroepen, opgebouwd uit (gesubsidieerde) stageplekken in bedrijven of vrijwilligerswerk bij o.a. welzijnsorganisaties, met een beroepsopleiding of andere cursussen die de kans op werk vergroten en gecombineerd met verplicht taalonderwijs. Als dit beide ouders uit een gezin betreft of de enige ouder van een gezin, zal rekening moeten worden gehouden met aanwezige kinderen, maar alle ouders zullen voldoende Nederlands moeten kunnen spreken en voldoende begrijpen van de Nederlandse maatschappij om hun kinderen daarin wegwijs te kunnen maken. Vaak blijkt al in de praktijk dat kinderen die met de ouders meekomen naar Nederland eerder ingeburgerd zijn dan hun ouders. Het is niet goed voor de opvoeding als ouders een (grote) achterstand hebben ten opzichte van hun kinderen.
- 4** Daarmee komen we op de vierde taak: het onderwijs aan kinderen van nieuwkomers. Neveninstroom concen-

treren op een aantal scholen, extra aandacht voor taal vanaf de peuterspeelzaal (de voorschool) en stimuleren van peuterspeelzaalbezoek, kopklassen voor degenen die het Nederlands nog onvoldoende beheersen om de opleiding voor hun niveau te volgen (Havo of VWO). Het zijn allemaal bekende mogelijkheden die moeten worden uitgebuit. Ook op het gebied van voortijdig schooluitval moet de nodige inspanning worden verricht, zowel op het voortgezet onderwijs als op het MBO. Het rapport-Blok concludeert dat voortijdig schoolverlaten een grote oorzaak is van achterstanden. Maar misschien kan je het ook omdraaien: achterstanden zijn een grote oorzaak van schooluitval. En dan niet alleen taalachterstand, maar vooral ook armoede, werkloosheid, uitzichtloosheid, verloedering en criminaliteit, die zich in bepaalde wijken opstapelen en elkaar versterken. Ga dan maar eens gemotiveerd naar school! Achterstandsbestrijding raakt het integratiebeleid op verschillende vlakken. Aan het eind van dit artikel meer daarover.

Integreren doe je samen. Door geregelde omgang met autochtone Nederlanders leert een nieuwkomer de fijne kneepjes van de maatschappij en de taal en de Nederlander leert veel over andere culturen en omgangsvormen.

5 De vijfde taak is actief optreden tegen discriminatie. Mensen mogen niet beoordeeld worden op hun uiterlijk en op grond van vooroordelen, maar moeten beoordeeld worden op hun kwaliteiten. Het is de taak van de gemeentelijke overheid om daarin het goede voorbeeld te geven en anderen daarop aan te spreken of maatregelen te treffen. Een belangrijk terrein is dat van de werkgevers. De gemeente heeft natuurlijk zelf een programma wat tot doel heeft een evenredige vertegenwoordiging van allochtonen in alle lagen van het personeel. Met de resultaten van dit beleid kunnen de werkgevers hun voordeel doen. Rondom dit onderwerp kan de gemeente bijeenkomsten met werkgevers organiseren. Daar worden problemen geïnventariseerd en gezocht naar oplossingen. Een ander belangrijk, maar veel moeilijker terrein is de vreemdelingenangst en de vreemdelingenhaat onder de bevolking. Veel voorlichting over het gemeentelijke beleid op de terreinen van integratie en achterstandsbestrijding kan helpen. Actieve opstelling van de zelforganisaties kan meehelpen meer bekendheid te geven aan nieuwe culturen. Ook het signaleren en bestrijden van achterstanden onder Nederlanders kan helpen om het gevoel van voortrekken van allochtonen te bestrijden. Opvallend is dat mensen die ver weg wonen van vreem-

de culturen vaak meer last hebben van vreemdelingenangst dan mensen die er tussenin wonen. Mensen die in een achterstandswijk wonen zijn echter vaak wel geneigd de vreemdelingen de schuld te geven van de achteruitgang van de wijk, terwijl het de vraag is of de wijk daadwerkelijk achteruit is gegaan en hoe dat komt.

6 Een zesde taak is op gebied van religie en cultuur. Ondanks dat er behoorlijk getornd wordt aan de scheiding tussen kerk (moskee) en staat, mag de overheid zich niet bemoeien met de inhoud van een religie. Het is goed om eens na te denken over of en hoe we als overheid binnen dit kader moeten overleggen met imams en pandits, maar ook met pastors en dominees, over wat we van hun volgelingen verwachten in het kader van gewenst gedrag. Dat is iets heel anders dan op basis van gelijkwaardigheid elkaar zoeken en steunen in bijvoorbeeld de asielzoekersproblematiek.

Over de uitingen en uitingsvormen van een religie stelt de overheid zich zeer terughoudend op. Als er wordt opgeroepen tot geweld, is er het strafrecht. Als uitingsvormen het praktische functioneren in de weg staan, mag de overheid beperkingen opleggen. Denk daarbij een verbod op gezichtsbedekkende sluiers in gemeentelijke functies waarbij het belangrijk is om iemands gezicht te zien.

Uitingen van religie of religieuze feesten worden nooit gesubsidieerd, ook niet onder de titel cultuur of ontmoeting.

De overheid is wel gehouden om voorwaarden te scheppen om geloof en cultuur te kunnen beleven. Betaalbare ruimten moeten in redelijke hoeveelheden beschikbaar zijn. In bestemmingsplannen wordt rekening gehouden met ruimten om geloof of cultuur te beleven, waar een bepaalde mate van (geluids) overlast is toegestaan. Bedenk dat nieuwkomers niet alleen moslims of hindoes zijn, maar dat er grote groepen christenen tussen zitten. En die christenen beleven hun geloof op een soms luidruchtiger manier dan dat wij gewend zijn. Maar ook de manier van feesten van andere culturen wijkt af van de onze. Bijvoorbeeld voor een Hindoestaanse bruiloft worden honderden mensen uitgenodigd, die passen vaak niet in onze Nederlandse zaaltjes. En vaak willen andere culturen ook zelf voor hun eten en drinken zorgen, want dat zijn geen bitterballen en blokjes kaas. Is daar ruimte voor in de omgeving, of moet de gemeente met de horeca om de tafel en bestemmingsplannen aanpassen?

7 Een zevende taak is op het gebied van samenlevingsopbouw. Een grote concentratie van veel nieuwkomers uit verschillende culturen werkt niet bevorderend voor

de integratie, vooral op het gebied van taalkennis en omgangsvormen. De ChristenUnie is echter tegen een spreidingsbeleid op grond van afkomst. Er zal in sterk gemêleerde wijken dus een andere inspanning gepleegd moeten worden om mensen samen te laten leven volgens de gangbare Nederlandse normen.

In straten of flats waar problemen zijn met overlast, vervuiling of andere zaken zal iemand het voortouw moeten nemen om met de bewoners om de tafel te gaan zitten en de problemen in gezamenlijkheid op te lossen. Dit kan iemand van de gemeente zijn, maar ook iemand van de bewonersorganisatie of de woningbouwvereniging. Belangrijk hierbij is dat er vanuit de gemeente en de woningbouwverenigingen voldoende ondersteuning is voor goede initiatieven en dat het behaalde resultaat wordt vastgehouden, ook al veranderen de bewoners. Welzijnswerk is een belangrijke schakel in aanvulling op de zelforganisaties. Vooral de vader- en moedercentra voorzien in een grote behoefte. De kinderen van nieuwkomers leren vanzelf zwemmen en fietsen, maar hun ouders niet. Het is goed om te zien dat mannen en vrouwen van allerlei achtergronden in een beschermde omgeving elkaar wegwijzen maken, samen cursussen volgen, samen nieuwe dingen leren. Ook op scholen kan een cursusaanbod dat parallel loopt met de ontwikkeling van hun kind goed werken. De ouders (vaak moeders die anders moeilijk te bereiken zijn) krijgen dezelfde woorden te leren als hun kinderen en krijgen informatie over de opvoeding en gezondheidszorg. De uitdaging is om dit niet alleen te beperken tot de eerste jaren van de basisschool, maar ouders actief te betrekken bij de hele schoolloopbaan en ontwikkeling van hun kinderen (dit is trouwens niet alleen nuttig voor nieuwkomers, maar ook Nederlanders kunnen hier hun voordeel mee doen).

Achterstandsbeleid

Als de integratie niet of onvoldoende lukt, komen nieuwkomers in een achterstandspositie terecht. Maar er zijn ook Nederlanders die in een achterstandspositie verkeren. Het is de vraag of de achterstanden verband houden met de afkomst of met de sociaal-economische positie. Tot nu toe is naar mijn smaak te veel de nadruk gelegd op de achterstanden van allochtonen, terwijl de achterstanden vroeger even groot waren, maar dan onder Nederlanders. Bijvoorbeeld de Schilderswijk in Den Haag is in een eeuw tijd niet veel veranderd qua problematiek, maar wel qua kleur. Ik denk dat het goed is een knip te maken tussen nieuwkomers en alle anderen die niet volwaardig deelnemen aan de maatschappij. Bij de nieuwkomers is het beleid gericht op integratie, bij alle anderen is het beleid gericht op het wegwerken van achter-

standen. De commissie Blok stelt dat integratiebeleid begint bij woonbeleid. Dat is waar, in dit artikel heb ik al aangegeven dat een grote groep nieuwkomers met weinig Nederlanders daartussen, moeilijk integreert. Wijken met veel sociale woningbouw trekken mensen met lage inkomens en nieuwkomers hebben vaak lage inkomens. De oplossing is dus bij nieuwbouw gemengd te bouwen. Een goede mix van sociale woningbouw met duurdere woningen. Het is alleen niet mogelijk om de stad uit te gummen en over te doen.

Er zullen dus (voorlopig) achterstandswijken blijven en het is zaak om de achterstanden daar aan te pakken. Soms zal de achterstand betrekkelijk eenvoudig zijn en zich uiten in werkloosheid en armoede. Dan kan de sociale dienst met een goed reïntegratiebeleid en schuldsanering al veel doen.

Integratiebeleid vraagt om een flexibele overheid, die inspringt in problemen die (dreigen te) ontstaan, die anderen betreft bij het oplossen van de problemen en die zich terugtrekt zodra anderen het kunnen overnemen.

Vaker cumuleren achterstanden op een heel breed terrein en zie je in een wijk zowel werkloosheid, armoede en schulden als schooluitval, lage opleidingen en uitzichtloosheid, verslavingen en slechte gezondheid (lichamelijk en psychisch) met verloedering en vervuiling van de openbare ruimte, illegalen-, daklozen-, verslavings- en prostitutieproblematiek samen met veel criminaliteit en onveiligheid.

Dat vraagt om een gecoördineerde wijkaanpak van alle gemeentelijke, regionale en private instellingen die met deze problemen te maken hebben, zoals sociale dienst en CWI, politie, jeugdzorg, maatschappelijk werk, welzijnswerk, reinigingsdienst en onderhoud, zorgkantoren, woningbouwverenigingen, scholen, bewonersverenigingen, instellingen voor verslavingszorg en maatschappelijke opvang.

Dit overstijgt in ruime mate het integratiebeleid, maar oplossingen die gevonden worden in het integratiebeleid kunnen gebruikt worden voor achterstandsbestrijding en omgekeerd.

En zoals integratiebeleid geen eenheidsworst is, maar wordt aangepast aan individuele situaties, zo is het ook met achterstandsbeleid. Iedere situatie vraagt om zijn eigen aanpak.

Samengevat kunnen we stellen dat integratiebeleid vraagt om een flexibele overheid, die inspringt in problemen die (dreigen te) ontstaan, die anderen betreft bij het oplossen van de problemen en die zich terugtrekt zodra anderen het kunnen overnemen.

Rioleringszorg

Door Corine Dijkstra, adviseur raads- en statenleden

Vanaf 1 januari 2005 is het lozen van ongezuiverd huishoudelijk afvalwater op het oppervlaktewater wettelijk niet meer toegestaan. Een hele klus voor gemeenten die hierop actie hebben moeten nemen. Ook het bestaande rioleringsnet is in veel gemeenten een bron van zorg; achterstanden in het beheer en onderhoud van de riolering zijn aan de orde van de dag.

De bouw van een zwembad scoort politiek gezien beter, maar goede bestuurders kijken dieper: de meeste riolen in Nederland stammen uit de jaren vijftig of zestig en zijn zo langzamerhand aan vervanging toe. De gemeenten beheren in totaal zo'n 87.000 kilometer riolering en gelukkig gaan zij steeds meer over tot vervanging: investering in het beheer, onderhoud en herstel van rioleringen vertonen een stijgende lijn. De gemeenten betalen dit alles onder andere uit de opbrengsten van het rioolrecht, dat jaarlijks gemiddeld met zo'n 6 procent stijgt. Maar dat is voor veel gemeenten niet voldoende. Op dit moment zijn veel gemeenten dan ook slechts bezig de grootste problemen te verhelpen door korte termijnoplossingen. Volgens de Stichting Rioned is dit op langere termijn zeker niet goedkoper. Belangrijk is dus rioleringszorg tot een politiek vraagstuk te maken.

Meer dan buizen

Riolering houdt meer in dan buizen onder de grond. Ook het regenwater dat via daken en wegen moet worden afgevoerd valt onder de rioleringszorg. Verder is er samenhang met het overtollige grondwater dat zich onder het openbaar terrein bevindt en met het gehele waterbeleid zoals deze in de Kaderrichtlijn Water is vastgelegd. Daarom wil het kabinet overgaan tot de invoering van één watertarief, waaronder drinkwater, riolering en zuivering valt. Belangrijk is in dat geval dat, indien de waterschapsomslag en de gemeentelijke rioleringsheffing op één rekening komen, wel zichtbaar blijft welke autoriteit verantwoordelijk is voor eventuele kostenstijgingen. De hoogte van de lasten moeten immers democratisch controleerbaar blijven. Een ander bezwaar is de grondslag van een dergelijk afvalwatertarief. Het drinkwatergebruik vormt het uitgangspunt van de basisheffing. Echter, er loopt ook nog veel regenwater door het riool en de kosten voor riolering zijn grotendeels vaste kosten. Er zal nog heel kritisch naar dit plan gekeken moeten worden.

Aansluiting buitengebied

Volgens de Unie van Waterschappen hebben we in Nederland 15.300 riooloverstorten. Hoewel de eigenaren en gebruikers van panden die niet zijn aangesloten bij het rio-

leringssysteem per 1 januari 2005 in principe zelf verantwoordelijk zijn voor een goedgekeurde voorziening, bieden veel gemeenten hen de mogelijkheid om tegen zo laag mogelijke kosten gebruik te maken van een collectieve oplossing met een lage milieubelasting. De waterkwaliteitsbeheerder, de lozer (maximaal € 3.864) en de provincie of het waterleidingbedrijf dragen in specifieke gebieden bij in de kosten. Bij de plaatsing van een IBA (Individuele Behandeling van Afvalwater) worden de kosten altijd verdeeld. In dat geval is bekostiging vanuit het rioolrecht niet mogelijk. Er is in de afgelopen maanden veel werk verricht op dit gebied. In sommige gevallen zal het gemeenten echter niet lukken om aan de gestelde eisen te voldoen. Gedeputeerde Staten kunnen in dat geval de gemeente ontheffing verlenen van die zorgplicht voor delen van het buitengebied. Voor het beoordelen hiervan hebben de meeste provincies een beleidsnota 'Rioleringsbeleid in het buitengebied' opgesteld. Als de gemeente ontheffing heeft verkregen, moet de eigenaar van het perceel voor 1 januari 2005 zelf zorgen voor een alternatieve oplossing om zijn afvalwater te lozen. De provincie wordt vaak betrokken bij de keuze voor oplossingen; in de kwetsbare gebieden kan de waterkwaliteitsbeheerder een zwaardere installatie eisen dan in andere gebieden. Dit wordt door de provincie bij de beoordeling van de ontheffingsaanvraag meegenomen. Men handelt daarbij naar de richtlijnen die in de provinciale waterhuishoudings- en milieubeleidsplannen zijn geformuleerd.

Hemelwatertonnen

Als het gaat om afvalwater zijn er echter ook andere oplossingen. De Stichting Wetenschappelijk Natuur- en Milieubeleid¹ heeft een beproefd plan uitgewerkt om op een milieu- én kostenbewuste wijze een antwoord te geven op het toenemend oppervlaktewater. Daarbij wordt regenwater aan het begin opgevangen door middel van regentonnen en niet in het riool.

¹ Voorzitter van deze Stichting is de heer Van der Geest. U kunt via het bureau met hem in contact komen.

De groene strijd

Door Corine Dijkstra

Het steekt overal de kop op: (on)kruid. Plantsoenendiensten nemen de bestrijding van ongewild groen op meer of minder milieubelastende wijze ter hand. Menig politicus die vraagtekens zet bij het gebruik van bestrijdingsmiddelen laat zich uit het veld slaan door opmerkingen dat alternatieven even slecht, te duur of niet effectief zijn. Bovendien gebruikt men toch "middelen die wettelijk zijn toegestaan"? Men gaat over tot de orde van de dag, maar ondertussen wordt het oppervlaktewater wel vervuild ... Het kán anders.

De term onkruid is een subjectief begrip. Sommigen vinden plantsoenen met een rijk gevarieerde kruidenlaag en de daarbij behorende vogels, kevers, rupsen, vlinders en kikkers prachtig. In een bos vindt iedereen onderbegroeiing normaal en mooi. In gemeentelijk openbaar groen echter verwezenlijken veel gemeenten nog steeds het netheidsideaal van de zwarte aarde onder de rozen met chemische bestrijdingsmiddelen. Dat dit een risico vormt voor oppervlaktewater (én drinkwater)¹, gezondheid en flora en fauna neemt men op de koop toe. Klein voorbeeld: het roodborstje en het winterkoninkje ontbreken in "chemisch behandelde" plantsoenen.

Hóe slecht zijn chemische bestrijdingsmiddelen? Volgens de toelatingsgegevens in de Bestrijdingsmiddelenwet zijn er middelen die niet in het grondwater terecht kunnen komen. In gemeentelijke plantsoenen echter werd een giftig omzettingsproduct in een concentratie van 1000 maal de maximaal toelaatbare norm aangetroffen. Onder een tegelpad werden gifresten tot meer dan 15 maal de norm aangetroffen. Ondanks dat producten dus legaal zijn, kunnen het ernstige vervuilers zijn! Bij gebruik van bestrijdingsmiddelen slaat de bodem dicht, hetgeen nadelige invloed heeft op de in de bodem aanwezige micro flora en fauna. Bovendien vergeten gebruikers vaak de voorzorgsmaatregelen op het etiket om blootstelling zoveel mogelijk te voorkomen in acht te nemen, met alle (chronische) gezondheidseffecten van dien! Het is hier niet de plek om uitgebreid in te gaan op de technische voors en tegens van bestrijdingsmiddelen.² Wel is het belangrijk om u te informeren over alternatieven. Een aantal gemeenten in Nederland maakt gebruik van mechanische middelen op trottoirs, zoals branders of borstelveegmachines. Een voordeel van deze laatste machine is de arbeidsbesparing, omdat borstelen en vegen in één werkgang plaats vinden. Een nadeel van beiden is dat het veel energie kost en dat het gewas snel weer terugkomt, omdat de wortel blijft zitten. Bij het bestraten kan er al rekening worden gehouden met het bestrijden van onkruid. Oudhollandse klinkers bijvoorbeeld

staan wel heel leuk; er groeit heel veel tussen de keien. Ook bestaat er detectie apparatuur die het groen waarneemt en alleen op dit plantje een zeer kleine hoeveelheid bestrijdingsmiddel spuit.

In plantsoenen kan door een weloverwogen soortenbeleid, met daarbij ook bodembedekkers, geanticipeerd worden op het voorkomen van ongewenst groen. Leidt alternatief groenbeheer nu altijd tot meer kosten? Diverse gemeenten tonen aan dat dit niet het geval hoeft te zijn.³ Door een gedifferentieerde aanpak, andere beplanting en door niet overal meer het 'zwarte aarde-beleid' te voeren. Er kan een oproep gedaan worden aan burgers om de eigen stoep onkruidvrij te houden, zodat de apparatuur minder hoeft te worden ingezet. Bij kostenvergelijkingen wordt altijd uitgegaan van een zelfde gewenst resultaat. Maar het toestaan van een groener straatbeeld en de mate waarin kruiden getolereerd en gewaardeerd worden, geven vanzelfsprekend een heel ander kostenplaatje te zien. Bovendien kan de eerste borstel- of brandbehandeling worden uitgesteld tot de sterkste groei voorbij is, en een behandeling een langer effect heeft. Investerings in apparatuur kunnen samen met buurgemeenten worden gedaan. Er zijn gemeenten waar Bureau Halt jongeren te werk zet in plantsoenen als alternatieve straf. Verder is er soms verkoop van plantsoenen aan particulieren mogelijk.⁴ Kortom, de groene strijd vergt maatwerk.

In Lopik diende de ChristenUnie fractie een initiatiefvoorstel in, waarin het college wordt opgeroepen een onderzoek te doen naar alternatieven die leiden tot een milieuvriendelijker wijze van groenbeheer. Een voorbeeld dat zeker navolging verdient.

¹ Bij de waterschappen is informatie hierover op te vragen.

² Veel informatie vindt u bij Stichting Natuurverrijking te Lekkerkerk (home.wanadoo.nl/natuurverrijking)

³ *Groene gemeenten. Gifvrij onderhoud van groen en bestrating, tips vanuit de praktijk* (<http://home.wanadoo.nl/natuurverrijking/publicaties/groenegem.htm>)

⁴ De Provincie Overijssel heeft een boekje uitgegeven waarin een kostprijsvergelijking van de alternatieve bestrijdingen per m² wordt gemaakt.

De uitdaging van het populisme

Door mr. drs. M.C. (Martijn) van Meppelen Scheppink, voorzitter van het curatorium van het wetenschappelijk instituut van de ChristenUnie

Uitgeverij Meulenhoff heeft met 'De uitdaging van het populisme' een boeiende bundel essays van de hand van Arie van der Zwan uitgegeven. Zoals op de achterkant van de bundel terecht wordt aangegeven wordt in de essays ingegaan op een aantal brandende, actuele maatschappelijke kwesties: het integratie-vraagstuk, het beurskapitalisme, de revolutie van de nieuwe middenklasse en de betekenis van de beweging van Pim Fortuyn voor de Nederlandse politiek. Van der Zwan gaat prikkelende stellingen daarbij zeker niet uit de weg.

Arie van der Zwan

Lezers van NRC Handelsblad, Trouw en/of Socialisme & Democratie (het blad van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk instituut van de PvdA) zullen Arie van der Zwan (1935) wel kennen. Als publicist schrijft hij regelmatig diepgravende artikelen voor deze bladen. Van der Zwan was hoogleraar ondernemingsbeleid en was werkzaam in de top van het Nederlandse bedrijfsleven. Nu werkt hij als onafhankelijk adviseur. *De uitdaging van het populisme* bundelt opstellen die Van der Zwan eerder publiceerde in *Hedendaags kapitalisme* (Twintigste jaarboek voor het democratisch socialisme), NRC Handelsblad en Socialisme & Democratie.

Machteloze politiek

Inzet van de bundel is dat de politiek in de westerse wereld sinds het begin van de jaren tachtig onder druk van het populisme is komen te staan. Door de mondialisering, waar met name Reagan en Thatcher zich volgens Van der Zwan sterk voor maakten, is de invloed van de (nationale) overheid, vakbonden en andere maatschappij-beïnvloedende instanties teruggedrongen en het politieke bestel machteloos gemaakt, aldus Van der Zwan. Deze machteloosheid en de onvrede die dat oproept staan centraal in de essays van de bundel.

In hoofdstuk 1 wordt ingegaan op de uitdaging die het populisme aan het politieke systeem stelt, vervolgens wordt ingegaan op de vraag welke invloed de mondialisering op het kapitalisme heeft gehad en beschrijft Van der Zwan op welke wijze die mondialisering de sociale inbed-

A. van der Zwan
De uitdaging van het populisme

Amsterdam, 2003, Uitgeverij J.M. Meulenhoff,
ISBN 90 290 7331 4, 223 p., € 17,50

ding van het kapitalisme ongedaan heeft gemaakt. In deel drie van de bundel wordt ingegaan op de open grenzen, de migratiestromen en de integratieproblematiek. In deel vier van de bundel gaat Van der Zwan in op de daadwerkelijke uitdaging van het populisme. Op het populisme is volgens Van der Zwan maar één antwoord mogelijk en dat is een hernieuwde "ideologisch oriëntatie" van de overheid, zoals in het afsluitende deel wordt betoogd. Het sturend vermogen dat van ideologie kan uitgaan is onmisbaar voor de samenleving, waar door de beweging van Pim Fortuyn een grote mate van onvrede is blootgelegd. Mijns inziens is dit een interessante stelling, die de ChristenUnie als partij met een duidelijk ideologisch profiel of -zo u wilt- met een duidelijk "belijnd" karakter, volledig kan bijvallen.

Het populisme

Wat wordt bedoeld met het begrip “populisme”? Van der Zwan beschrijft het populisme als een “antibeweging” die de kop gaat opsteken als de positie van het maatschappelijke midden verzwakt raakt of ondermijnd wordt. Angst en een gevoel van bedreiging voor moeilijk te vatten krachten gericht tegen de hardwerkende gewone man gaan het maatschappelijk klimaat beheersen. Het populisme gaat zich vervolgens keren tegen de gevestigde politiek, die als de grote oorzaak voor de misstanden wordt beschouwd.

Het populisme gaat gepaard met overdrijving en stemmingmakerij. Tegenover de spectaculaire opkomst van de populistische beweging toont de gevestigd politiek zich vaak weerloos. Van der Zwan: “de gevestigde machten buigen mee en de misstanden waarop het populisme aanslaat, leiden tot een bijstelling van het beleid. Inmiddels is de populistische beweging zelf aan interne verdeeldheid te gronde gegaan.” (p.12) Kenmerkend voor het populisme is verder dat het een beroep doet op gevoelens van saamhorigheid, dat het zich als beweging en niet als een politieke partij manifesteert en wars is van ideologie, omdat ideologie verdeeldheid met zich zou meebrengen.

Typerend voor het populisme is verder de afkeer van het gevestigde politieke bestel en het staan boven de wet. Ten slotte gaat het populisme meestal gepaard met de bijna mystieke verheffing van een charismatische leider, die buiten het politieke establishment staat. Ook voor Nederland een herkenbaar beeld, waar natuurlijk met name de beweging van Fortuyn op een bijzondere manier in past.

Ideologische heroriëntatie

Zoals gezegd zoekt Van der Zwan het antwoord op het populisme en de door Fortuyn gemobiliseerde onvrede in een hernieuwde ideologische oriëntatie van de overheid. “De essentie van een ideologie is het sturend vermogen dat ervan uit kan gaan”, aldus Van der Zwan. Treffend stelt Van der Zwan: “In een gefragmenteerde wereld werken apriorische opvattingen niet, zo luidt de bekende tegenwerping, in het slechtste geval leiden ze tot onderdrukking en achterlijkheid. Bijna een kwart eeuw ervaring met een gefragmenteerde wereld, zo kan hiertegenover gesteld worden, leert ons dat die evenmin werkt: die leidt tot ongewilde gevolgen en maakt ons

een willoze speelbal van onbeheersbare krachten. Als het populisme, ook recent in ons land, één ding aan het licht gebracht heeft, dan is het wel de diepgewortelde onvrede over de teloorgang van de notie van eenheid en het sturingsvermogen van onze samenleving. Voor het herstel hiervan komen we linksom of rechtsom kennelijk toch weer bij de staat. En dat hoeft niet te verrassen. Er is immers geen andere institutie dan de staat die het vermogen bezit om door creatieve vormgeving van de politiek-maatschappelijke context het denken en handelen van de maatschappelijke actoren te coördineren en te richten op gemeenschappelijke doelen. Ideologische oriëntatie is daarbij onmisbaar”. (p.10)

In de bundel werkt Van der Zwan uit welke nieuwe kansen voor ideologische oriëntatie er zijn voor het socialisme na de kleurloze tijd van de paarse kabinetten.

Uitdaging voor de ChristenUnie

De stelling van Van der Zwan, dat het belangrijk is dat het sturend vermogen van de staat wordt hersteld en dat ideologische oriëntatie daarvoor onmisbaar is, verdient bijval. Ook van de ChristenUnie. Niet voor niets heeft de ChristenUnie zich altijd tegen de paarse leegheid van de politiek gekeerd. Als in de politiek weer op basis van het ideologisch debat keuzes worden gemaakt, wint niet alleen de politiek aan duidelijkheid, maar zal ook weer duidelijk worden wat we van de overheid kunnen verwachten.

Voor de ChristenUnie liggen hier ook kansen. Waar Van der Zwan de neiging heeft om weer te hoog gespannen verwachtingen van de staat te gaan koesteren, kenmerkt de overheidsvisie van de ChristenUnie zich door een evenwichtige verdeling van de verantwoordelijkheden van staat en de andere maatschappelijke actoren (onderscheiden ambten). Het zou goed zijn als de ChristenUnie in het politieke debat concreter maakt waar dan welke taken en verantwoordelijkheden thuis horen. Of het nu gaat om milieubeleid, sociale zekerheid, het integratievraagstuk, het normen- en waardendebat: er is dringend behoefte aan een principiële insteek. De ChristenUnie is bij uitstek een partij die een fundamentele bijdrage kan leveren aan die broodnodige ideologische oriëntatie van de overheid. Als geen andere partij beschikt zij immers over een basis voor het antwoord op de vraag op welke wijze heilzaam samenleven mogelijk is.

Lega Appelscha of gewoon PvdA?

Door drs. A. H. (Arnold) Poelman, werkzaam bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Politieke partijen op drift

Het vierentwintigste jaarboek voor het democratisch socialisme, onder redactie van Frans Becker, Monika Sie Dhian Ho, Wim van Hennekeler en Bart Tromp, Wiardi Beckman Stichting / Uitgeverij de Arbeiderspers, 2003, ISBN 9029503769, 226 p., € 17,95.

Politieke partijen zijn merkwaardige fenomenen. Ze willen maar niet uitsterven, maar soms lijkt het erop dat het echte leven steeds meer aan hen voorbij dreigt te gaan. De vraag is of het nog de moeite loont om ze te reanimeren of dienen we erin te berusten dat de op beginselen gebaseerde politieke partij van de twintigste eeuw in de eenentwintigste eeuw een langzaam maar onafwendbaar einde tegemoet zal gaan en vervangen zal worden door 'Forza Alkmaar' of 'Lega Appelscha'? Gelegenheidsconstructies, geconstrueerd rond een aansprekende leider die in het zakenleven zijn fortuin heeft vergaard en een roeping in de politiek ontwaart. Partijen zonder beginselen of het zou gebaseerd moeten zijn op 'afrekenen op resultaten' (Leefbaar Rotterdam). De calculator als beginsel.

In het vierentwintigste jaarboek van het socialisme van de Wiardi Beckman Stichting staat de toekomst van de politieke partij (en dan met name de PvdA) centraal. De toon is niet echt optimistisch.

In een negental bijdragen wordt het probleem van de politieke partij op de fileertafel gelegd en wordt de moeizame overlevingsstrijd van de PvdA op grondige wijze ontleed. Deze is als grote volkspartij sedert de dagen van Joop den Uyl voortdurend in staat van vernieuwing geweest zonder dat dit tot overigens tot herkenbare resultaten heeft geleid. En volgens de huidige partijvoorzitter Ruud Koole in zijn bijdrage zal de partij zichzelf ook voortdurend moeten vernieuwen.

In een eerste voornamelijk inventariserende bijdrage slaan Frans Becker en Rene Cuperus de piketpalen voor hun eigen bijdrage en impliciet ook voor het jaarboek. Allereerst wordt het politicologische debat rond de conditie en functie van de politieke partijen beschreven.

Vervolgens gaan de auteurs in op de wat zij beschrijven als 'grote' en 'kleine' crisis waarin de politieke partijen zich bevinden.

Onder de **grote crisis** verstaan zij de crisis van de politieke representatie en van de politiek als vehikel voor het oplossen van maatschappelijke problemen. De auteurs signaleren dat 'de politiek sedert de jaren tachtig drastisch aan waarde heeft ingeboet ten gunste van het bedrijfsleven, de ngo's en het fluïde 'Brussel'. Is de participatiedemocratie niet langzaam maar onafwendbaar veranderd in een toeschouwersdemocratie? Door de media is de personalisering van de politiek zodanig toegenomen dat burgers geen zin meer hebben om ellenglange partijprogramma's door te nemen. Als toeschouwers bij een gladiatorenwedstrijd bepalen ze door middel van het opsteken van de duim of een politieke strijder door mag gaan naar de volgende ronde.

Bij de **kleine crisis** van partijen doelen de schrijvers op de organisatie van politieke partijen, de gebrekkige representativiteit binnen het politieke systeem, de vervlechting met het openbaar bestuur en de wijze waarop de interne partijdemocratie is geregeld.

Waar de gevestigde politieke partijen het laten afweten is de kiem voor meer populistische bewegingen gelegd. Zowel André Krouwel als de Duitser Werner Perger vinden het populisme zacht gezegd geen bruikbaar alternatief. Bij de Duitser Perger wordt die toon soms wel eens wat schril ('het rechts populisme en zijn niets ontziende cohorten'), bij Krouwel overheerst de afstandelijk analyserende toon. Krouwel signaleert dat de betekenis van politieke partijen is teruggelopen doordat de band met de traditionele achterban is weggevallen. Vanwege die ontworteling zijn partijen steeds minder tegenover de

overheid komen te staan. In plaats daarvan is men steeds dichter tegen het openbaar bestuur aangeschurkt. Populistische politici als Berlusconi (en in Nederland Fortuyn) hebben dat gat opgevuld met hun charisma en populistische oplossingen. Maar populisme heeft een prijs. Het dreigt volgens Krouwel al snel te willen knagen aan de mechanismen die ervoor moeten zorgen dat de macht controleerbaar blijft. Heeft Berlusconi al niet diverse keren getracht de wet in zijn eigen voordeel om te buigen? Partijen moeten volgens Krouwel er daarom alles aan doen de openheid van de democratische besluitvormingsprocedures te bewaken.

In een bijdrage van Veen blijkt dat het probleem van de ontheemde kiezer en de verweesde partij niet alleen in Nederland speelt. Evenals in Nederland zijn ook in Duitsland veel traditionele bindingen van partijen weggevallen. Ook in Duitsland is de kiezersmarkt onberekenbaar geworden. Toch is er een opvallend verschil: de traditionele partijen behalen onverkort grote aantallen stemmen. Nieuwe partijen (met uitzondering van *Die Grünen*) zijn er eigenlijk niet opgekomen. Populisme krijgt nauwelijks een kans met uitzondering van enkele lokale krachtpatsers.

Zeer kritisch over de campagnepartij is Bart Tromp. Zonder een stevige maatschappelijke basis zullen politieke partijen steeds meer afhankelijk worden van overheidssubsidiëring dan wel van particuliere giften of giften uit het bedrijfsleven. "Daar zal hoe dan ook een prijs voor worden betaald" (p.138). Campagnes worden steeds kostbaarder omdat er meer van de campagne afhangt. Dit is immers het tijdstip waarop een partij moet pieken. Het ironische is echter dat dit volgens Tromp tot een situatie leidt waarbij de stemmers om wie het allemaal gaat juist wegblijven. De gekozenen komen immers op voor de belangen van hun financiers, niet voor de belangen van een grotendeels onzichtbaar geworden achterban. "Een revitalisering van de politieke democratie vereist juist een versterking van de rol van politieke partijen als dragers van concurrerende politieke ideologieën en behartigers van, deels door henzelf gedefinieerde collectieve belangen en identiteiten" (p.140). Ook Dick Benschop concludeert dat politieke ideologisering onontkoombaar is. Even noodzakelijk is echter dat een politieke partij zich ontwikkelt tot een meer vraaggerichte organisatie. En dat is een zaak van lange adem.

Verlegenheid

De bijdragen waarin de nadruk wordt gelegd op de analyse van de problemen waar eigenlijk alle politieke partijen mee worstelen zijn het meest overtuigend en volledig. Dat maakt dan als vanzelf nieuwsgierig naar de gesuggereerde oplossingen.

Daar is de verlegenheid duidelijk groter. Naast platitudes als aandacht voor het belang van de media en het beter inspelen op de wensen en behoeften van media valt op dat enkele auteurs (Tromp, Benschop) oog hebben voor de noodzaak tot herprofilering van de partijen.

Het lijkt mij dat het eigenlijke probleem voor politieke partijen ook op dit vlak speelt. Hoe komt het dat politieke partijen er in de optiek van veel burgers niet meer toe doen? Daar zijn twee hoofdredenen voor.

Mijns inziens lijkt het er veel meer op dat nu de partij als emancipatiemiddel voor specifieke bevolkingsgroepen niet meer relevant is, de vanzelfsprekende betrokkenheid van burgers ook minder is geworden. Politieke partijen zijn voor veel kiezers geen instrumenten meer waarlangs collectief beleden idealen voor de samenleving, hetzij confessioneel christelijk gekleurd, hetzij socialistisch kunnen worden gerealiseerd. Individualisering heeft ook hier zijn sporen achtergelaten.

De samenleving is daarnaast ook ontegenzeggelijk complexer geworden, het aantal spelers op het veld van het overheidshandelen toegenomen en juridisch-bureaucratische stollingsverschijnselen veroorzaken bestuurlijke bloedproppen. Er is immers geen onderwerp of er is wel een orgaan voor in het leven geroepen. Geen oplossing of er is wel een regel die een praktisch lijkende oplossing in de weg staat. De polder heeft zichzelf bureaucratisch dichtgemalen.

Politici maken het zichzelf ook moeilijk door voortdurend te vertrouwen op weer nieuwe regels, nieuwe organen, nieuwe coördinatoren en weer meer institutionele wijzigingen. Daarmee bereikt men in veel gevallen juist het tegendeel van wat men beoogt. In veel gevallen zijn de bureaucratische obstakels daarmee zo groot geworden dat er voor de politieke partijen en de politici niets meer rest dan of uit te blinken in onmachtige bezuinigingsdrift of zich neer te leggen bij de bureaucratische almacht. In het eerste geval ontbreekt in ieder geval bij dit kabinet de overtuigingskracht, in het tweede geval hebben politieke partijen zichzelf naar de marge van het speelveld gemanoeuvreerd en zijn er talloze andere kanalen (de lobby, de juridische procedure, de belangengroepering) gekomen waarlangs de burger zijn recht kan halen.

In zekere zin doen politici de politieke partijen zelf de das om. Politieke partijen bestaan immers ten diepste bij de gratie van uiteenlopende visies op de oplossing van maatschappelijke problemen. Deze visies, willen zij de burger raken, zullen in de praktijk handen en voeten moeten worden gegeven. Politici en partijen zullen zichzelf meer ruimte moeten verschaffen. Een goed begin zou zijn in ieder geval meer afstand te nemen van de rol van het Kamerlid als verlengstuk van de media en de rol van controleur van de overheidsmacht weer op zich te nemen.

Inhoudsopgave

Medelanders	2 en 3
Thema <i>WegWijzer</i> en Thema <i>Inleiding</i> door Erik van Dijk	
'Blok' en verder	4
Thema <i>Studie</i> door Tineke Huizinga	
Kleurenblind	9
Thema <i>Interview</i> met hoogleraar sociologie Ruud Koopmans	
Verzuiling of verzorging?	14
Thema <i>Studie</i> door Cors Visser	
Vreemdelingen en bijwoners	17
Woord <i>Wijzer</i> door Erik van Dijk	
Scheiding van kerk en staat	18
Thema <i>Studie</i> door Ed Anker	
Integratie en botsende grondrechten	20
Thema <i>Studie</i> door André Rouvoet	
Integratie in de gemeente	22
Thema <i>Studie</i> door Hetty Voogel	
Rioleringszorg	26
<i>Lokaliteiten</i> door Corine Dijkstra	
De groene strijd	27
<i>Lokaliteiten</i> door Corine Dijkstra	
De uitdaging van het populisme	28
Boeken <i>Wijzer</i> door Martijn van Meppelen Scheppink	
Lega Appelscha of gewoon PvdA?	30
Boeken <i>Wijzer</i> door Arnold Poelman	

